

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

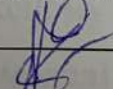
КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему

«ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДОСВІД КРАЇН
КОЛИШНЬОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ»

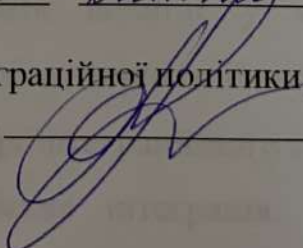
Здобувача 2 року навчання ОР «Магістр»
денної форми спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»
освітньо-наукової програми «Публічне управління та адміністрування: інтеграція в ЄС»
Вонсовича Олександра Віталійовича

Науковий керівник:
доцент кафедри євроінтеграційної політики,
д.держ.упр. Власенко Світлана Іванівна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Здобувач Олександр Вонсович

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
євроінтеграційної політики від «24» квітня 2026 р., протокол № 18

В.о. завідувача кафедри євроінтеграційної політики, кандидат економічних наук,
доцент Гура Вікторія Леонідівна

АНОТАЦІЯ

Вонсович О. В. Євроінтеграційний досвід країн колишнього соціалістичного табору. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2026.

У магістерській роботі досліджено євроінтеграційний досвід країн колишнього соціалістичного табору та визначено його значення для подальших реформ в Україні. Розкрито сутність європейської інтеграції як політико-правового процесу, охарактеризовано вимоги Європейського Союзу до держав-кандидатів, проаналізовано політичні, інституційні, правові та адміністративні реформи у країнах Центральної та Східної Європи. Узагальнено специфіку євроінтеграційних реформ у постсоціалістичних державах і визначено ключові чинники їх успішної інтеграції до ЄС.

Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні та узагальненні досвіду постсоціалістичних держав як моделі інституційної, правової та адміністративної трансформації, а також у визначенні можливостей його використання для подальших реформ в Україні.

Практичне значення роботи полягає у можливості застосування її висновків і рекомендацій у процесі модернізації системи публічного управління, правової системи та реалізації євроінтеграційного курсу України.

Ключові слова: європейська інтеграція, постсоціалістичні держави, євроінтеграційні реформи, публічне управління, адаптація законодавства, правова система, Україна, Європейський Союз.

ABSTRACT

Vonsovykh O. V. European Integration Experience of the Countries of the Former Socialist Camp. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining the second (Master's) level of higher education in specialty 281 "Public Administration and Management". – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2026.

The master's thesis examines the European integration experience of the countries of the former socialist camp and determines its significance for further reforms in Ukraine. The study reveals the essence of European integration as a political and legal process, characterizes the European Union requirements for candidate states, and analyzes political, institutional, legal, and administrative reforms in the countries of Central and Eastern Europe. The specific features of eurointegration reforms in post-socialist states are generalized, and the key factors of their successful integration into the EU are identified.

The scientific novelty lies in the comprehensive generalization of the experience of post-socialist states as a model of institutional, legal, and administrative transformation, as well as in identifying the possibilities of applying this experience to further reforms in Ukraine.

The practical significance of the thesis lies in the possibility of using its conclusions and recommendations in the modernization of public administration, the legal system, and the implementation of Ukraine's European integration course.

Keywords: European integration, post-socialist states, eurointegration reforms, public administration, adaptation of legislation, legal system, Ukraine, European Union.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ
МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Вонсович О. Взаємодія держави та громадянського суспільства у процесі вступу до ЄС країн Балтії. *Шевченківська весна – 2026: публічне управління та державна служба : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених* (Київ, 26 берез. 2026 р.). Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2026 (подано до друку).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ	11
1.1. Європейська інтеграція як політико-правовий процес: сутність та етапи розвитку.....	11
1.2. Копенгагенські критерії та вимоги Європейського Союзу до держав- кандидатів.....	19
1.3. Інституційні та правові трансформації у країнах Центральної та Східної Європи після завершення соціалістичного періоду	26
Висновки до розділу 1	34
РОЗДІЛ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ РЕФОРМИ У КРАЇНАХ КОЛИШНЬОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ	38
2.1. Політичні та інституційні реформи в Центральній та Східній Європі в умовах євроінтеграції	38
2.2. Адаптація національного законодавства постсоціалістичних держав до права Європейського Союзу	45
2.3. Трансформація системи державного управління та правової системи в процесі євроінтеграції.....	51
Висновки до розділу 2	59
РОЗДІЛ 3. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДОСВІД ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ	62
3.1. Характерні риси євроінтеграційних реформ у країнах Центральної та Східної Європи	62
3.2. Узагальнення досвіду інтеграції постсоціалістичних держав до Європейського Союзу.....	69
3.3. Перспективи використання євроінтеграційного досвіду для подальших реформ в Україні.....	76
Висновки до розділу 3	84
ВИСНОВКИ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92
ДОДАТКИ	102

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Україна перебуває на етапі активного просування до членства в Європейському Союзі. Цей процес передбачає не лише формальне прийняття нормативно-правових актів, але й глибоку трансформацію політичних інститутів, системи державного управління та правової системи відповідно до європейських стандартів. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження досвіду держав Центральної та Східної Європи, які після розпаду соціалістичного табору змогли успішно провести комплексні політичні, економічні та правові реформи і стати членами Європейського Союзу. Країни колишнього соціалістичного табору, зокрема Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, держави Балтії та інші, пройшли складний шлях трансформації державних інститутів, модернізації системи управління та адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу. Їхній досвід є надзвичайно важливим для України, яка сьогодні здійснює аналогічні процеси реформування та адаптації до європейського правового та політичного простору. Відповідно, актуальність теми дослідження зумовлена також необхідністю аналізу інституційних механізмів та політичних рішень, які забезпечили успішну інтеграцію постсоціалістичних держав до Європейського Союзу. Вивчення цього досвіду дозволяє визначити ключові чинники ефективності євроінтеграційних реформ, а також виявити можливі ризики та виклики, що можуть виникати у процесі інтеграції.

Для України, яка перебуває у складних умовах трансформації державного управління та відновлення державних інституцій в умовах воєнного стану, особливо важливим є використання позитивного досвіду інших держав, що вже пройшли шлях європейської інтеграції. Саме тому дослідження євроінтеграційного досвіду країн колишнього соціалістичного табору має важливе наукове та практичне значення.

Сучасна українська та зарубіжна наукова дискусія щодо євроінтеграції постсоціалістичних держав концентрується довкола трьох взаємопов'язаних

вимірів – правового, інституційного та політичного [1, 6, 8]. Саме ці виміри визначають реальну, а не лише формальну спроможність держави імплементувати *acquis* ЄС, забезпечити верховенство права, провести деполітизацію бюрократії та сформувати стійкі демократичні інститути. Зокрема, дослідники Г. Граббе, А. Гжимала-Буссе, Й. Мейер-Залінг, Ф. Шіммельфенніг сходяться у тому, що саме поєднання цих трьох вимірів визначило успіх або обмеженість євроінтеграційних трансформацій у Центральній і Східній Європі [42, 43, 53, 70]. Тому в роботі обрано саме правовий, інституційний та політичний фокус: він дає змогу побачити, де саме реформи лишаються формальними, де виникає інституційне закріплення європейських норм, а де демократична консолідація перетворюється на стійку політичну культуру. Такий вибір є не лише теоретично виправданим, а й найбільш релевантним для України, яка одночасно вирішує завдання правової адаптації, адміністративної реформи та демократичної консолідації.

Метою магістерської роботи є дослідження євроінтеграційного досвіду країн Центральної та Східної Європи і формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо використання цього досвіду у процесі подальшої європейської інтеграції України.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання* дослідження:

- розкрити сутність європейської інтеграції та основні етапи її розвитку;
- охарактеризувати основні вимоги Європейського Союзу до держав-кандидатів на вступ;
- простежити трансформаційні процеси в інституційно-правовому забезпеченні публічного управління країн Центральної та Східної Європи після завершення соціалістичного періоду;
- дослідити особливості політичних та інституційних реформ у країнах Центральної та Східної Європи в умовах європейської інтеграції;
- проаналізувати процес адаптації національного законодавства постсоціалістичних держав до права Європейського Союзу;

- дослідити трансформацію системи державного управління та правових інститутів у країнах колишнього соціалістичного табору в умовах євроінтеграції;
- окреслити характерні риси євроінтеграційних реформ та узагальнити ключові фактори успішної інтеграції постсоціалістичних держав до Європейського Союзу;
- визначити можливості використання євроінтеграційного досвіду постсоціалістичних країн для подальших реформ в Україні.

Об'єкт дослідження – процес європейської інтеграції держав Центральної та Східної Європи.

Предмет дослідження – інституційні, правові та політичні механізми інтеграції країн колишнього соціалістичного табору до Європейського Союзу.

В поле дослідження потрапили країни Центральної та Східної Європи, що входили до колишнього соціалістичного табору, які пройшли повний цикл підготовки та вступу до Європейського Союзу, а саме: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Болгарія та Румунія. Додатково залучається досвід країн Балтії – Естонії, Латвії та Литви – як приклад поєднання державних реформ і активної ролі громадянського суспільства в процесі євроінтеграції. Саме ці держави становлять найбільш релевантну вибірку для компаративного аналізу, оскільки вони поєднують подібні стартові умови посткомуністичної трансформації з різними темпами, механізмами та результатами інтеграційних реформ, що дозволяє виокремити як універсальні закономірності, так і специфічні національні особливості євроінтеграційного процесу.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: історико-логічний (для аналізу еволюції процесу європейської інтеграції в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи); метод системного аналізу (для дослідження інституційних трансформацій державного управління); порівняльно-правовий (для зіставлення реформ постсоціалістичних держав та сучасних євроінтеграційних процесів в Україні); метод документального аналізу (для опрацювання міжнародних договорів, актів Європейського Союзу та

національного законодавства країн Центральної та Східної Європи); метод узагальнення та прогнозування (для формування висновків та практичних рекомендацій щодо використання європейського досвіду у подальших реформах України).

Наукова новизна роботи полягає у комплексному міждисциплінарному осмисленні євроінтеграційного досвіду країн колишнього соціалістичного табору та в обґрунтуванні можливостей його адаптивного використання в умовах сучасної України. Зокрема:

- уперше у вітчизняному дискурсі публічного управління систематизовано інституційні, правові та політичні механізми євроінтеграції постсоціалістичних держав як цілісну модель трансформації, що охоплює конституційні зміни, реформу державної служби, адаптацію законодавства до *acquis communautaire* та розвиток громадянського суспільства;

- удосконалено наукові уявлення про роль Копенгагенських критеріїв як нормативно-інституційної рамки європеїзації, зокрема шляхом розмежування формальної відповідності та реальної інституційної спроможності держав-кандидатів;

- дістало подальшого розвитку розуміння взаємозв'язку між європейською інтеграцією та внутрішньою модернізацією держави, зокрема у сферах деполітизації державної служби, незалежності судової влади та децентралізації публічного управління;

- запропоновано авторську типологію уроків євроінтеграційного досвіду постсоціалістичних держав (Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Болгарії, Румунії та країн Балтії) для подальших реформ в Україні в умовах повномасштабної війни та повоєнної відбудови.

Практичне значення роботи полягає у можливості застосування її висновків і рекомендацій у процесі модернізації системи публічного управління, правової системи та реалізації євроінтеграційного курсу України. Отримані результати можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування під час розробки стратегічних документів щодо імплементації

acquis communautaire, закладами вищої освіти у навчальному процесі під час викладання дисциплін із публічного управління, європейської інтеграції та порівняльного правознавства, а також у подальших наукових дослідженнях, присвячених проблемам євроінтеграційних трансформацій. Практична цінність полягає також у систематизації уроків постсоціалістичних держав, що дозволяє уникати типових помилок і підвищувати ефективність реформ, спрямованих на наближення України до європейських стандартів врядування.

Апробація результатів дослідження відбулася на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2026: публічне управління та державна служба» (Київ, 26 березня 2026 р. (тези доповіді подані до друку).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів та дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 102 сторінки. Робота містить 2 додатки. Список використаних джерел налічує 82 позиції.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ

1.1. Європейська інтеграція як політико-правовий процес: сутність та етапи розвитку

Європейська інтеграція є одним із найважливіших політичних та правових явищ другої половини XX – початку XXI століття. Її не слід розуміти лише як дипломатичний курс, спрямований на тіснішу співпрацю між європейськими державами, або як економічну угоду, покликану сприяти торгівлі та ринковим обмінам. У ширшому та більш змістовному сенсі європейська інтеграція являє собою складний, багатовимірний процес інституційної, правової, політичної та ціннісної конвергенції, завдяки якому європейські держави поступово будують спільний простір управління, права, державної політики та політичної відповідальності [9, с. 78]. В академічній літературі цей процес тлумачиться не лише як форма міждержавної співпраці, а й як якісно нова модель політичної організації, в якій взаємодія між національним та наднаціональним рівнями породжує особливий тип політичного устрою, який не можна звести ані до класичної федерації, ані до традиційної міжнародної організації [54, с. 473].

Суть європейської інтеграції як політичного та правового процесу полягає у поєднанні двох взаємодоповнюючих вимірів. Перший вимір є політичним, оскільки інтеграція передбачає координацію інтересів суверенних держав, інституціоналізацію спільного прийняття рішень, створення органів, здатних здійснювати владу поза суто національними рамками, та формування спільних стратегічних цілей у таких сферах, як демократія, безпека, економічний розвиток та зовнішні відносини [45, с. 5]. Другий вимір є правовим, оскільки інтеграційний процес втілюється у договорах, інституційних актах, правових принципах, процедурах імплементації та механізмах дотримання, які

перетворюють політичні домовленості на обов'язкові норми та практичні адміністративні зобов'язання [8, с. 35]. Отже, європейську інтеграцію можна визначити як довгостроковий політичний та правовий процес, через який держави добровільно обмежують частину своєї автономної регуляторної свободи, щоб брати участь у спільному нормативно-інституційному порядку, який, як очікується, забезпечить більшу стабільність, передбачуваність та ефективність, ніж ізольоване національне управління [4, с. 12].

Саме цей правовий компонент відрізняє європейську інтеграцію від багатьох інших форм регіонального співробітництва. У більшості міжнародних організацій держави залишаються виключними та остаточними центрами правової влади, а спільні інституції діють переважно через рекомендації, координацію або міжурядовий консенсус. Однак у європейському контексті інтеграція розвивалася в напрямку, за якого спільні інституції та правовий порядок набули трансформаційної здатності, формуючи внутрішні політичні програми, впливаючи на законодавчі реформи та переосмислюючи адміністративну та конституційну логіку держав-членів та країн-кандидатів [59, с. 921]. З цієї причини європейську інтеграцію слід розглядати не лише як послідовність політичних компромісів, а й як формування правового та інституційного середовища, в якому національні системи поступово пристосовуються до спільних стандартів і правил [18, с. 1].

Теоретичні підходи до європейської інтеграції дають змогу виявити внутрішню логіку цього процесу. Одна з найперших і найвпливовіших перспектив пов'язана з неофункціоналізмом, згідно з яким інтеграція починається в обмежених технічних або економічних секторах, але поступово поширюється на суміжні політичні сфери завдяки динаміці «перетікання» [44, с. 297]. Ідея цього підходу полягає в тому, що співпраця в одному секторі породжує практичну взаємозалежність і створює потребу в координації в інших секторах, тим самим спонукаючи держави поглиблювати інтеграцію понад їхні початкові наміри [69, с. 44]. Таке тлумачення є особливо корисним для розуміння того, чому європейська інтеграція не обмежилася секторальною економічною

координацією, а рухалася в напрямку інституційної експансії, гармонізації політики та виникнення наднаціонального врядування [49, с. 23].

Однак, неофункціоналістське тлумачення само по собі не може повністю пояснити весь процес інтеграції, оскільки основні етапи європейського розвитку визначалися також стратегічними пріоритетами національних урядів. Саме тому ліберальний інтерговернаменталізм пропонує важливу доповнювальну перспективу. За А. Моравчиком, хід європейської інтеграції залежить від державних преференцій, сформованих на внутрішньому рівні, переговорної сили урядів у міждержавних переговорах та інституційних виборів, які держави роблять для забезпечення надійних зобов'язань [54, с. 480]. З цієї точки зору інтеграція не є ані автоматичною, ані відокремленою від державних інтересів. Навпаки, це раціональний політичний процес, у якому уряди прагнуть співпраці, коли вважають, що спільні інституції та правові зобов'язання служать їхнім національним цілям ефективніше, ніж односторонні дії [54, с. 506]. Таким чином, європейська інтеграція поєднує наднаціональну динаміку з міжурядовими переговорами, і її політичний та правовий характер можна адекватно зрозуміти лише за умови врахування обох вимірів [69, с. 86].

Іншим незамінним поняттям для розуміння сутності європейської інтеграції є європеїзація. Дж. Олсен стверджує, що європеїзація має багато граней і повинна тлумачитися як процес, через який європейські правила, норми, інституційні моделі та когнітивні рамки впливають на внутрішні політичні та адміністративні устрої [59, с. 921]. На практиці це означає, що інтеграція не вичерпується договорами про приєднання чи формальною участю у спільних інституціях. Вона також включає внутрішню адаптацію держав до європейських стандартів врядування, підзвітності, адміністративної спроможності, демократичної легітимності та правової визначеності [59, с. 937]. Зокрема для постсоціалістичних держав європеїзація стала центральним механізмом, завдяки якому європейська інтеграція перейшла зі сфери політичних декларацій у сферу структурних внутрішніх перетворень [42, с. 5].

Цей момент є особливо важливим для досліджень у сфері державного управління. Європейську інтеграцію слід розглядати не лише як орієнтацію зовнішньої політики, а й як напрям внутрішньої модернізації держави. Українські вчені слушно наголошують, що в сучасних умовах європейська інтеграція функціонує як стратегічна рамка для модернізації управління, зміцнення правових інститутів та наближення внутрішнього державного управління до європейських принципів ефективності, прозорості, законності та публічної підзвітності [9, с. 78]. Така ж логіка застосовується в ширшому сенсі до постсоціалістичних країн, для яких інтеграція з Європейським Союзом означала не просто приєднання до зовнішнього блоку, а фундаментальну трансформацію архітектури державної влади та методів державного управління [8, с. 41]. У цьому сенсі політична та правова суть європейської інтеграції нерозривно пов'язана з трансформацією державних інститутів.

Історичний розвиток європейської інтеграції можна розділити на кілька основних етапів. Перший етап характеризується як етап концептуального та політичного зародження, що виник у післявоєнній Європі. Після Другої світової війни європейські політичні еліти дедалі більше усвідомлювали, що мир, відбудова та довгострокова стабільність вимагають інституціоналізованих форм співпраці, здатних запобігти відновленню суперництва між провідними державами [15, с. 430]. На цьому етапі інтеграція асоціювалася насамперед із пошуком міцного миру та економічного відновлення; однак навіть у своїх ранніх формулюваннях вона вже містила політичну амбіцію реорганізувати відносини між європейськими державами на новій правовій та інституційній основі [44, с. 8]. Отже, початковою мотивацією інтеграції був не лише економічний прагматизм, а й політична необхідність побудови нового порядку в Європі [49, с. 11]

Другий етап був етапом секторальної та інституційної консолідації. У цей період співпраця почала переходити від широких політичних ідей до конкретних інституційних форм та рамок, заснованих на правилах. Значення цього етапу полягає в тому, що інтеграція більше не обмежувалася риторичними

деклараціями єдності; натомість вона стала вбудованою в організаційні структури, процедури та спільні інструменти політики [77, с. 21]. Те, що починалося як співпраця в конкретних сферах, поступово переросло у більш комплексну систему спільного управління, підтвердивши таким чином неофункціоналістське припущення, що практична взаємозалежність має тенденцію розширювати сферу інтеграції [69, с. 44]. Інституціоналізація інтеграції також створила передумови для виникнення специфічного європейського політичного та правового порядку з власною логікою безперервності та відтворення.

Третій етап можна охарактеризувати як перехід від переважно економічної інтеграції до більш широкого політичного союзу. Ця фаза супроводжувалася якісним поглибленням інтеграції, оскільки логіка спільного ринку доповнювалася дедалі більшим акцентом на політичній координації, спільних цінностях, громадянстві, гармонізації законодавства та зміцненні процесу прийняття рішень на рівні Союзу [77, с. 39]. Саме тут політичний та правовий характер європейської інтеграції став повністю очевидним: інтеграція більше не полягала лише у сприянні обміну, а у формуванні спільного нормативного порядку, здатного впливати на внутрішні конституційні рішення та пріоритети державної політики [59, с. 944]. Політизація європейських справ, про яку йдеться у праці Т. Ріссе, також набула все більшого значення на цьому етапі, оскільки європейська інтеграція почала впливати на внутрішні політичні дебати, суспільні дискусії та легітимність політичних рішень у державах-членах.

Четвертий – був етапом розширення та трансформаційних умов, що було особливо актуально для Центральної та Східної Європи. Після розпаду соціалістичних режимів європейська інтеграція стала стратегічним горизонтом для постсоціалістичних держав, які прагнули демократичної консолідації, ринкових реформ, інституційної модернізації та міжнародного закріплення у західному політичному порядку [15, с. 433]. Для цих держав вступ до Європейського Союзу був не просто питанням геополітичної переорієнтації. Він вимагав глибоких змін у внутрішньому законодавстві, адміністративному

потенціалі, політичній конкуренції та функціонуванні державних інституцій. Зокрема, Г. Граббе переконливо демонструє, що трансформаційна сила ЄС реалізовувалася через умовність, тобто через зв'язок між прогресом у напрямку вступу та впровадженням політичних і правових реформ, яких вимагав Союз [42, с. 70]. Відповідно, інтеграція в постсоціалістичному контексті набула явно реформоорієнтованого характеру та діяла як механізм структурованої інституційної адаптації [70, с. 3].

У цій фазі розширення політичний вимір інтеграції став особливо помітним, оскільки перспектива вступу змінила внутрішньополітичну конкуренцію в країнах-кандидатах. Європейські правила та очікування впливали на партійні стратегії, об'єднання еліт та реформаторські коаліції, тим самим позначались на внутрішньому балансі між ліберальними та неліберальними тенденціями. Так, М. Вачудова стверджує, що вплив Європейського Союзу був особливо ефективним там, де внутрішня політична конкуренція дозволяла реформаторськи налаштованим акторам використовувати умови вступу як ресурс проти авторитарних або антиреформаторських сил [74, с. 110]. Це підтверджує, що європейська інтеграція не просто нав'язується згори зовнішніми інституціями; вона, скоріше, взаємодіє з внутрішніми політичними структурами і стає ефективною, коли зовнішні стимули перетворюються на внутрішню динаміку реформ [70, с. 20].

Наостанок, п'ятий етап, який розпочався після завершення основних раундів розширення у 2004 та 2007 роках і триває дотепер, характеризується тим, що стало дедалі очевиднішим, що формальне приєднання не гарантувало автоматично незворотної консолідації ліберально-демократичних інституцій. У деяких державах-членах виникли проблеми, пов'язані з незалежністю судової влади, політичною поляризацією, ерозією конституційних засад та послабленням дотримання верховенства права [61, с. 3]. Цей досвід продемонстрував, що європейська інтеграція – це не лінійний процес, який рухається виключно в напрямку більшої єдності та інституційної зрілості. Вона також містить напруження, регреси, асиметрії адаптації та суперечності між

національними політичними процесами та спільними європейськими правовими зобов'язаннями [46, с. 211]. Тому дослідження європейської інтеграції має охоплювати не лише історії успіху, а й внутрішні кризи, що виявляють межі формального дотримання та крихкість демократичної трансформації [61, с. 32].

Напруження, що проявлялися після вступу до ЄС, призвели до сучасного розуміння європейської інтеграції як динамічного та суперечливого порядку, а не як завершеного інституційного проєкту. Сучасні наукові дослідження дедалі частіше інтерпретують Європейський Союз як багаторівневу систему, в якій правові зобов'язання, політична легітимність, національні ідентичності, адміністративні практики та суспільні очікування взаємодіють у спосіб, що часто є кооперативним, але іноді – конфліктним. Зростаюча політизація європейського врядування означає, що інтеграція повинна постійно відтворювати свою легітимність через ефективні результати політики, авторитетні інституції та здатність дотримуватися спільних стандартів у всіх державах-членах. Таким чином, сучасний етап європейської інтеграції визначається не лише подальшим розширенням чи поглибленням політики, а й необхідністю збереження нормативної цілісності Союзу в умовах демократичного регресу, зовнішнього тиску та внутрішньої фрагментації.

Для України тлумачення європейської інтеграції як політичного та правового процесу має безпосереднє практичне значення. Українські дослідники наголошують, що європейська інтеграція – це не лише символічний «європейський вибір», а й основа для глибокої трансформації державного управління, правового регулювання, інституційної підзвітності та відносин між державою і суспільством [2, с. 3]. У цьому контексті досвід постсоціалістичних держав-членів є надзвичайно цінним, оскільки він ілюструє як можливості, так і ризики інституційної адаптації під європейським впливом [7, с. 163]. Досвід країн Центральної та Східної Європи показує, що успішна інтеграція вимагає не лише формального перенесення законодавчих актів, а й адміністративного потенціалу, політичної волі, безперервності реформ та громадської підтримки європейських норм [9, с. 78]. Отже, вивчення європейської інтеграції є важливим

не лише з історичних чи теоретичних міркувань, а й для формулювання практичних рекомендацій щодо майбутнього курсу українських реформ [4, с. 9].

Важливо також підкреслити, що європейська інтеграція має сильну ціннісну складову. Хоча політичні переговори та інституційний дизайн є незамінними, процес зрештою ґрунтується на визнанні спільних принципів, таких як демократія, законність, підзвітність, права людини та верховенство права. Без цього нормативного фундаменту інтеграція зводилася б до технократичного управління або економічної координації, втрачаючи своє особливе політико-цивілізаційне значення [59, с. 926]. Для постсоціалістичних держав цей ціннісний вимір був особливо значущим, оскільки європейська інтеграція функціонувала як еталон демократичної нормальності та джерело зовнішньої легітимності для внутрішніх реформ [42, с. 18]. Водночас тривалість криз верховенства права в Союзі свідчить про те, що ці цінності необхідно постійно інституціоналізувати та захищати, а не лише проголошувати [61, с. 43].

Тому європейську інтеграцію слід розглядати як історично еволюційний та структурно складний політичний і правовий процес, що поєднує міждержавну співпрацю, наддержавне інституційне будівництво, правову гармонізацію, внутрішні перетворення та ціннісно-орієнтовану модернізацію. Її суть полягає у поступовому створенні спільного європейського порядку, в якому держави стають учасниками ширшої нормативної та інституційної структури, зберігаючи, але водночас реконфігуруючи, свій суверенітет. Основні етапи її розвитку – від повоєнного концептуального зародження, через інституційну консолідацію, політичне поглиблення, трансформаційне розширення та суперечки після вступу – демонструють, що інтеграція ніколи не була статичним або суто технічним процесом. Натомість це було постійне переосмислення взаємовідносин між правом, політикою, інституціями та врядуванням у Європі. З цієї причини аналіз європейської інтеграції як політичного та правового процесу забезпечує необхідну теоретичну основу для розуміння досвіду постсоціалістичних країн та для визначення шляхів, якими цей досвід може бути застосований у подальшій європейській трансформації України.

1.2. Копенгагенські критерії та вимоги Європейського Союзу до держав-кандидатів

Вирішальне політичне формулювання Копенгагенських критеріїв було зроблено на Копенгагенській Європейській Раді в червні 1993 року. Саме там Європейський Союз оголосив, що асоційовані країни Центральної та Східної Європи, які цього бажають, стануть членами Союзу, щойно вони зможуть взяти на себе зобов'язання членства та виконати необхідні політичні й економічні умови [19, с. 13]. Ця декларація мала історичний характер. Вона перетворила ідею майбутнього членства з невиразної політичної можливості на чітко окреслений горизонт вступу. Водночас вона дала зрозуміти, що розширення не відбуватиметься автоматично. Перспектива вступу була пов'язана з послідовним процесом виконання вимог, адаптації законодавства та інституційної трансформації.

Копенгагенські критерії не є технічним переліком у вузькому сенсі. Вони є нормативно-інституційною рамкою, за допомогою якої Європейський Союз оцінює, чи здатна країна-кандидат приєднатися до наднаціонального правового та політичного устрою, побудованого на демократії, верховенстві права, ринкових принципах та ефективному впровадженні спільних правил [19, с. 13]. Для постсоціалістичних держав ці критерії мали особливе значення, оскільки вступ до ЄС вимагав не лише переорієнтації зовнішньої політики, а й внутрішньої реструктуризації політичних інститутів, державного управління, судової системи та ширшої системи врядування [42, с. 7].

Насамперед, економічний критерій Копенгагена вимагав наявності функціонуючої ринкової економіки та здатності протистояти конкурентному тиску та ринковим силам у межах Союзу [19, с. 13]. Ця вимога мала подвійне значення. По-перше, воно вимагало створення основних інститутів ринкової економіки, включаючи приватну власність, конкуренцію, відносну свободу цін, фінансову дисципліну та зменшення структурних викривлень, успадкованих від централізовано планової економіки. По-друге, воно вимагало, щоб держава мала

достатню стійкість та здатність до адаптації для функціонування у висококонкурентному економічному середовищі Союзу [19, с. 13]. Таким чином, ЄС не трактував приєднання лише як відкриття ринків. Вона розглядала членство як участь у складному економічному просторі, що регулюється спільними правилами, характеризується високим рівнем взаємозалежності та сильним конкурентним тиском, а це означало, що слабкі або нереформовані економіки не могли бути успішно інтегровані без проведення масштабних структурних реформ [32, с. 18].

Поряд з економічною спроможністю, вступ до ЄС так само залежав від політичної стабільності демократичних інститутів, а тому Копенгагенські висновки виокремили окремий політичний критерій. Він вимагав від держави-кандидата досягнення стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини, а також повагу до меншин та їх захист [19, с. 13]. Цей критерій був особливо важливим, оскільки перетворив розширення на інструмент демократичної трансформації. Таким чином, Європейський Союз чітко дав зрозуміти, що вступ не може ґрунтуватися виключно на геополітичній лояльності чи економічній лібералізації. Країна-кандидат мала продемонструвати, що демократичні інститути не є номінальними чи нестійкими, а достатньо стабільними, щоб забезпечити конституційну спадкоємність, плюралістичну конкуренцію, правову відповідальність та захист основних прав [32, с. 15]. У випадку постсоціалістичних країн ця вимога мала глибокі наслідки, оскільки багато з них виходили з політичних систем, що характеризувалися однопартійним пануванням, відсутністю реальної політичної конкуренції та слабкістю інституційних гарантій прав людини.

Третій Копенгагенський критерій стосувався здатності держави-кандидата взяти на себе зобов'язання, пов'язані з членством, зокрема дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу [19, с. 13]. Цю умову часто називають критерієм «*acquis communautaire*», але таке формулювання, насправді, є занадто вузьким. Здатність взяти на себе зобов'язання, пов'язані з членством, означала набагато більше, ніж формальне перенесення правових актів ЄС у

національне законодавство. Вона передбачала адміністративну, судову, інституційну та політичну спроможність ефективно впроваджувати, застосовувати, контролювати та забезпечувати виконання цих зобов'язань [32, с. 20]. Саме тому вступ до Європейського Союзу став невіддільним від глибокої модернізації держави. Країна-кандидат мала стати не лише державою, що формально відповідає вимогам, а й державою, здатною функціонувати в рамках правової та інституційної логіки Союзу [42, с. 22].

Не менш важливим, але іноді менш підкресленим елементом Копенгагенської формули була здатність самого Союзу прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку європейської інтеграції. Це означало, що розширення розглядалося не виключно як односторонній тест для країн-кандидатів, воно залежало від інституційної, політичної та фінансової готовності самого Союзу. У цьому сенсі процес розширення завжди містив подвійну логіку: кандидати мали довести свою готовність, але Союз також мав оцінити, чи є подальше розширення сумісним із його власною внутрішньою злагодженістю та ефективністю [19, с. 13]. Цей елемент згодом став надзвичайно актуальним у дебатах щодо інституційної реформи, ефективності прийняття рішень та балансу між розширенням і поглибленням у європейському проєкті [77, с. 39].

Однак Копенгагенські критерії були лише початком. У наступні роки Європейський Союз зробив ці критерії більш оперативними та вимогливими. Особливо важливий крок було здійснено на засіданні Європейської Ради в Мадриді в грудні 1995 року. Підтверджуючи Копенгагенські рамки, у висновках Мадридської зустрічі наголошувалося на необхідності активізації стратегії підготовки до вступу з метою забезпечення поступової та гармонійної інтеграції країн-кандидатів, насамперед через розвиток ринкової економіки, реформування адміністративних структур та створення стабільного економічного й валютного середовища [51]. З практичної точки зору у висновках Мадридської Європейської Ради було конкретизовано, що вступ вимагає не лише політичних декларацій та наближення законодавства, а й ефективного державного апарату, здатного керувати інтеграцією в реальному інституційному плані:

Це доповнення Мадридської декларації мало величезне практичне значення. Воно ввело більш чіткий адміністративний та інституційний вимір у політику розширення. Послання було конкретним: включення *acquis* до внутрішнього законодавства було недостатнім, якщо держава не була здатна застосовувати та забезпечувати його дотримання через відповідні адміністративні та судові структури [51]. Для постсоціалістичних країн ця вимога була особливо суворою, оскільки їхні адміністративні системи здебільшого характеризувалися політизацією, кадровою нестабільністю, обмеженим професіоналізмом, слабкою координацією та недостатньою інституційною автономією. Як наслідок, процес розширення дедалі більше зосереджувався на якості державного управління, деполітизації державної служби, ефективності регуляторних органів та спроможності судів і міністерств щодня впроваджувати європейські норми-

Як саме Копенгагенські та Мадридські вимоги були втілені у практичну систему моніторингу яскраво демонструє документ Європейської комісії «Стратегія розширення» від 2000 року. У ньому наголошувалося, що стратегія передвступної підготовки складалася з визначення пріоритетів, надання фінансової допомоги, укладення Угод про асоціацію, участі у програмах та агентствах Співтовариства, а також аналітичного вивчення *acquis*. У ньому також визначено партнерства з питань вступу як центральний інструмент стратегії передвступної підготовки, оскільки вони встановлювали короткострокові та середньострокові пріоритети для кожної країни-кандидата та пов'язували ці пріоритети з фінансовою і технічною допомогою ЄС. Це свідчить про те, що вимоги, висунуті до країн-кандидатів, не були лише абстрактними принципами. Вони були інституціоналізовані через структурований механізм моніторингу, порівняльного аналізу та умовної підтримки [32, с. 8].

У цьому ж Стратегічному документі також показано, як політичний критерій реалізовувався на практиці. Комісія прямо зазначила, що Копенгагенські політичні критерії та регулярна оцінка прогресу в їх дотриманні вже дали позитивні результати в країнах-кандидатах, особливо у зміцненні

демократичних інститутів, дотриманні верховенства права та захисті прав людини [32, с. 16]. Таким чином, ЄС представив політику розширення не просто як перевірку на відповідність, а як трансформаційний процес, в якому очікувалося, що умовність сприятиме внутрішнім реформам. Саме тому Копенгагенські критерії слід розуміти як інструменти політичного впливу нарівні з юридичними критеріями вступу [42, с. 7].

Практичний ефект політики умовності найвиразніше проявлявся стосовно *acquis* та державного потенціалу. Європейська комісія наголошувала, що здатність взяти на себе зобов'язання членства вимагає не лише прийняття, а й імплементації та забезпечення дотримання *acquis*. У Стратегічному документі також пояснювалося, що Мадридська Європейська Рада підкреслила важливість забезпечення ефективного застосування через відповідні адміністративні та судові структури, а також те, що недостатній державний потенціал залишається однією з ключових слабких сторін у багатьох країнах-кандидатах. Таким чином, країни-кандидати оцінювалися не лише за тим, чи прийняли вони закони, а й за тим, чи здатні їхні інституційні системи забезпечити практичне функціонування цих законів.

Цей аспект є вирішальним для розуміння особливого характеру розширення ЄС. На відміну від багатьох міжнародних режимів умов, умови ЄС були глибоко втручальними та надзвичайно конкретними, оскільки передбачали передачу надзвичайно обширного масиву правил та інституційних очікувань. Ф. Шіммельфенніг і У. Седельмаєр стверджують, що бажання країн Центральної та Східної Європи приєднатися до ЄС, разом із широтою та втручальністю правил членства, надало Союзу безпрецедентний вплив на реструктуризацію внутрішніх інституцій та ширшу сферу їхньої державної політики [70, с. 3]. Вони також визначають європеїзацію в цьому контексті як процес, у якому держави приймають правила ЄС та інституціоналізують їх на внутрішньому рівні, чи то через транспозицію законодавства, інституційну реструктуризацію, чи зміни у внутрішніх політичних практиках [70, с. 9]. Ця інтерпретація є особливо корисною, оскільки вона демонструє, що Копенгагенські критерії не були

ізолюваними умовами вступу; вони були частиною ширшого механізму передачі правил та інституційної трансформації.

Такої ж думки дотримується і Г. Граббе, який підкреслює, що вплив ЄС у Центральній та Східній Європі здійснювався головним чином через умови вступу та через різноманітні шляхи, за допомогою яких Союз європеїзував країни-кандидати. Її аналіз є особливо цінним, оскільки він показує, що умови вступу не були єдиним інструментом, а структурованим полем стимулів, очікувань, переговорів, процедур моніторингу та інституційного навчання. Г. Граббе також підкреслює, що для країн-кандидатів європеїзація широко сприймалася як частина ширшого процесу посткомуністичної трансформації та модернізації, а не як суто технічна адаптація до іноземних правових норм [41, с. 3, 4, 7]. Це допомагає пояснити, чому Копенгагенські критерії мали такі широкі внутрішні наслідки: їх тлумачили не просто як вимоги щодо вступу, а як дорожню карту для того, щоб стати «нормальною» європейською демократією.

Водночас наукові дослідження вказують також на важливі обмеження умовності ЄС. Зокрема, критичний аналіз Д. Коченова є особливо значущим у цьому контексті. Він стверджує, що моніторинг та застосування ЄС умовності перед вступом у сферах демократії та верховенства права часто були політично непослідовними та нормативно неточними, і що Союз демонстрував серйозні обмеження, стикаючись із державами, які не бажали проводити необхідні реформи [48, с. 208]. Ця критика є важливою, оскільки вона показує, що Копенгагенські критерії, незважаючи на їхню нормативну силу, не завжди функціонували як цілком об'єктивні правові орієнтири. Їхня ефективність залежала від чіткості моніторингу, надійності стимулів, послідовності виконання та внутрішньої політичної динаміки держав-кандидатів [48, с. 208].

Це дозволяє зробити більш широкий аналітичний висновок. Копенгагенські критерії та подальші вимоги ЄС не слід розглядати лише як незмінні правові умови. Вони також були частиною ширшого механізму управління, за допомогою якого Союз здійснював структурований політичний вплив. Зокрема, Т. Борзель і Т. Ріссе у своїй праці про європеїзацію та внутрішні

зміни показують, що європеїзація породжує адаптаційний тиск, коли існує невідповідність між процесами на європейському рівні та внутрішніми інституціями, але зміни відбуваються лише тоді, коли внутрішні посередницькі фактори роблять адаптацію можливою [18, с. 2]. Це розуміння є надзвичайно актуальним для процесу розширення. Копенгагенські критерії могли створювати тиск, формувати стимули та надавати напрямок, але їхній реальний внутрішній ефект залежав від адміністративної спроможності, коаліцій реформ, інституційної структури, політичного лідерства та готовності внутрішніх еліт до інтерналізації європейських норм.

Таким чином, вимоги, що висувуються Європейським Союзом до країн-кандидатів, можна узагальнити у кількох взаємопов'язаних вимірах: по-перше, держава мала стати стабільною демократією з функціонуючими інституціями, захистом прав та повагою до меншин; по-друге, вона мала розвинути функціонуючу ринкову економіку, здатну витримати конкурентний тиск у межах Союзу; по-третє, вона мала прийняти, впровадити та забезпечити дотримання *acquis* та бути здатною брати участь у досягненні ширших політичних, економічних та валютних цілей Союзу; по-четверте, після Мадрида вона мала довести наявність адекватних адміністративних та судових структур, здатних забезпечити ефективне наближення законодавства на практиці; по-п'яте, за допомогою інструментів передвступної стратегії країна мала продемонструвати вимірюваний прогрес за умов постійного моніторингу та надання допомоги на певних умовах [18, с. 13; 30, с. 8–9; 50, с. 5].

Отже, Копенгагенські критерії стали набагато більшим, ніж політична декларація 1993 року. У процесі розширення вони перетворилися на складну систему вимог, що поєднувала нормативні очікування, правове зближення, інституційну модернізацію, адміністративну реформу та політичний моніторинг. Їхнє особливе значення для постсоціалістичних країн полягало в тому, що вони пов'язували перспективу членства з трансформацією самої держави. Від держави-кандидата очікували не лише зовнішнього дотримання вимог ЄС, а й перебудови внутрішнього політичного та правового устрою у спосіб, сумісний зі

стандартами європейського врядування. Саме тому вивчення Копенгагенських критеріїв є незамінним для розуміння як досвіду розширення Центральної та Східної Європи, так і сучасної траєкторії європейської інтеграції України.

1.3. Інституційні та правові трансформації у країнах Центральної та Східної Європи після завершення соціалістичного періоду

Інституційні та правові перетворення, що відбулися в країнах Центральної та Східної Європи після розпаду соціалістичної системи наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, у період розпаду соціалістичної системи та демонтажу комуністичних режимів, не обмежувалися простою зміною політичних еліт або прийняттям нової зовнішньополітичної орієнтації. Вони представляли собою глибоку реструктуризацію самої держави, включаючи її конституційні засади, державне управління, правовий порядок, партійну конкуренцію та відносини з суспільством. У цьому сенсі постсоціалістичний перехід був не вузькополітичним переходом, а багатовимірною реорганізацією всієї моделі управління. Відхід від соціалістичної системи у 1989–1991 рр. створив ситуацію, в якій держави мали майже одночасно формувати демократичні інститути, запроваджувати ринкові механізми та реконструювати правові основи державної влади [74, с. 16]. Ця одночасність зробила трансформацію Центральної та Східної Європи історично унікальною та інституційно вимогливою.

Одне з найпереконливіших пояснень специфіки постсоціалістичних змін запропонував К. Оффе, який стверджував, що ці держави зіткнулися з кількома переходами одночасно, а не з єдиним лінійним процесом реформ [58, с. 23]. Від постсоціалістичних країн очікували, що вони демонтують централізовану командну економіку, замінять однопартійний політичний контроль на плюралістичну демократію та створять правову державу, засновану на конституціоналізмі та правах, що підлягають примусовому виконанню [58, с. 30]. На відміну від демократичних перетворень у Південній Європі, де ринкова

економіка вже існувала, або процесів державотворення у Західній Європі, де інституційний розвиток відбувався поступово протягом тривалого часу, країни Центральної та Східної Європи мусили стиснути численні трансформації у відносно короткий період [57, с. 37–39]. Це означало, що правова, політична та адміністративна реформи були нерозривно пов'язані між собою і їх слід було аналізувати як складові єдиного інституційного зрушення [61, с. 36–38].

Політичний вимір цієї трансформації був пов'язаний насамперед із формуванням демократичних інститутів. Після закінчення соціалістичного правління держави регіону мали створити системи, засновані на конкурентних виборах, політичному плюралізмі, парламентській відповідальності, конституційних гарантіях прав та поділі влади [74, с. 24]. Однак демократичні інститути не виникли в інституційному вакуумі. Вони формувалися під впливом успадкованих структур, домовленостей еліти, соціальних розколів та нерівномірної сили коаліцій реформаторів. Як демонструють Х. Кітшельт і його співавтори, посткомуністичні партійні системи розвивалися в умовах, коли спадщина старого режиму, моделі циркуляції еліти та соціальні основи представництва сильно впливали на характер політичної конкуренції. Як результат, інституційна організація демократії відрізнялася в різних частинах регіону, а глибина демократичної консолідації залежала не лише від законодавчих текстів, а й від здатності нових політичних акторів вибудувати стабільні та легітимні правила конкуренції [47, с. 52].

Особливо важливою рисою постсоціалістичної політичної трансформації було переосмислення ролі держави. За часів соціалізму держава формально проникла майже в усі сфери суспільного життя, проте це не означало, що вона функціонувала як ефективний, неупереджений та юридично обмежений адміністративний порядок. У багатьох випадках постсоціалістичний період показав, що державу потрібно було перебудувати, а не просто лібералізувати. А. Гжимала-Буссе переконливо показує, що демократична трансформація в посткомуністичній Європі була глибоко обумовлена взаємозв'язком між партійною конкуренцією та розвитком держави [43, с. 17]. Там, де політична

конкуренція набувала значущості, а зміна влади була реальною, партії мали сильніші стимули інституціоналізувати державу, а не просто експлуатувати її. Там, де конкуренція залишалася слабкою або картельованою, державні інститути були більш вразливими до захоплення партіями та інструменталізації [43, с. 36]. Це спостереження є надзвичайно важливим, оскільки воно демонструє, що інституційна трансформація була не просто юридично-технічним питанням; вона фундаментально залежала від політичного середовища, в якому впроваджувалися реформи.

Отже, трансформацію країн Центральної та Східної Європи після соціалізму слід трактувати не лише як демократизацію, а як реінституціоналізацію державної влади. Інституційна перспектива Дж. Марча та Дж. Олсена є тут корисною, оскільки вона підкреслює, що інститути – це не просто формальні організації, а системи правил, процедур та очікувань, які визначають політичну поведінку [52, с. 21]. Постсоціалістичні держави мали створити саме такі стабільні інституційні рамки після десятиліть, протягом яких формальні конституційні домовленості часто приховували неформальне панування правлячих партій та політизовані бюрократичні ієрархії [52, с. 38]. На практиці це означало створення конституційних судів, незалежних виборчих систем, парламентських процедур, законодавчо визначеної відповідальності виконавчої влади та механізмів судового контролю [62, с. 51]. Виклик полягав не лише у прийнятті нових інституцій на папері, а й у тому, щоб зробити їх дієвими та авторитетними у повсякденному політичному житті.

Тому конституційна та правова трансформація регіону була одним із найфундаментальніших елементів постсоціалістичних змін. У більшості держав Центральної та Східної Європи соціалістичний правовий лад довелося замінити конституційною моделлю, заснованою на верховенстві права, захисті основних прав, правовій визначеності та обмеженні державної влади [74, с. 58]. Ця трансформація зазвичай передбачала прийняття нових конституцій або глибоких конституційних реформ, зміцнення конституційного судочинства та переорієнтацію законодавства на ліберально-демократичні принципи [48, с. 55].

У глибшому сенсі правовий перехід вимагав переосмислення самого значення права. У соціалістичних системах право часто підпорядковувалося політичній доцільності та пріоритетам правлячої партії. Натомість у постсоціалістичних демократіях право мало стати автономною та обов'язковою рамкою, що регулює саме здійснення влади [48, с. 63]. Це був один із найскладніших аспектів трансформації, оскільки вимагав не лише розробки законодавчих актів, а й культурних змін у розумінні законності та державної влади [74, с. 80].

Роль інститутів у цьому процесі неможливо переоцінити. В цьому контексті особливо актуальною є інституційна теорія Б. Петерса, оскільки вона пояснює, як інституційні механізми формують політичні стимули, політичну сталість та адміністративну поведінку з плином часу [62, с. 63]. У Центральній та Східній Європі правова трансформація стала стійкою лише там, де інститути забезпечували сталість і передбачуваність. Там, де інститути залишалися нестійкими або надто персоналізованими, правова реформа, як правило, залишалася декларативною. Отже, інституційна і правова реформи були не паралельними, а взаємозалежними процесами. Нові закони потребували нових інститутів для їхнього впровадження – процедур правозастосування, адміністративного контролю, судового перегляду, кадрової відповідальності та міжвідомчої координації, а нові інститути потребували правових засад, що визначали компетенції, процедури та механізми взаємодії та підзвітності.

Не менш важливою сферою трансформації було державне управління. Країни Центральної та Східної Європи успадкували бюрократичні системи, сформовані на засадах партійного контролю, низького рівня професіоналізму, слабкої нейтральності та розмитих меж між політичними та адміністративними ролями. З цієї причини демократична консолідація вимагала не лише виборчої реформи та конституційних змін, а й створення професійної державної служби, здатної реалізовувати політику у законний, стабільний та політично нейтральний спосіб. Зокрема, Й. Мейєр-Залінг демонструє, що реформа державної служби в посткомуністичній Європі була центральною і водночас глибоко проблематичною, оскільки уряди часто намагалися збалансувати

професіоналізацію зі спокусою зберегти партійний вплив на державний апарат [53, с. 45, 98]. Ця напруга пояснює, чому адміністративна трансформація часто була нерівномірною: хоча правові рамки модернізувалися відносно швидко, деполітизація та підбір кадрів на основі заслуг на практиці просувалися набагато повільніше.

З точки зору теорії державного управління багато постсоціалістичних реформ можна розглядати в ширшому контексті модернізації держави. Зокрема, К. Політт і Дж. Буккарт стверджують, що реформа державного управління ніколи не є суто технічним завданням; вона тісно пов'язана з більш широкими державними традиціями, адміністративною культурою та політичними рішеннями [64, с. 17]. Ця думка є надзвичайно актуальною для країн Центральної та Східної Європи, де на адміністративну реформу впливали як внутрішні традиції, так і зовнішні європейські моделі. У багатьох випадках реформатори прагнули запровадити західні принципи ефективності, підзвітності, прозорості та модернізації управління, але ці реформи мали здійснюватися в інституційних умовах, що характеризувалися перехідною нестабільністю та обмеженим адміністративним потенціалом [64, с. 211]. Отже, постсоціалістична трансформація державного управління не була простим процесом імітації. Це була вибіркова і часто складна адаптація європейських моделей врядування до внутрішніх інституційних реалій.

Правова трансформація постсоціалістичних країн також була тісно пов'язана зі зростаючим впливом європейської інтеграції. Коли перспектива членства в ЄС стала реальною, інституційні та правові реформи дедалі більше формувалися не лише внутрішніми потребами, а й умовами вступу [42, с. 8]. У зв'язку з цим Г. Граббе показує, що трансформаційна сила Європейського Союзу діяла через низку механізмів, які заохочували країни-кандидати адаптувати закони, інституції та політичні практики до європейських очікувань [42, с. 79]. Це означало, що правова гармонізація не обмежувалася формальним прийняттям *acquis communautaire*. Вона також вимагала створення адміністративних та судових структур, здатних забезпечувати дотримання

європейських норм [42, с. 108]. У результаті європейська інтеграція стала потужним каталізатором постсоціалістичної інституційної трансформації.

Саме концепція європеїзації допомагає пояснити, чому вплив ЄС так глибоко проник у внутрішні структури держав Центральної та Східної Європи. Зокрема, аналіз Дж. Олсена щодо багатьох аспектів європеїзації демонструє, що європейський вплив може набувати форми інституційної адаптації, передачі правил, коригування політики та ширших нормативних змін [59, с. 921]. У постсоціалістичному контексті це означало, що країни-кандидати не просто приводили окремі закони у відповідність до вимог ЄС; вони поступово вбудовувалися у ширший європейський правовий та адміністративний порядок [59, с. 937]. Ефект цього процесу був особливо помітним у таких сферах, як адміністративне право, політика конкуренції, організація судової системи, антикорупційне регулювання та стандартизація публічних процедур [40, с. 12].

Отже, правова трансформація у Центральній та Східній Європі була як внутрішньо зумовленою, так і зовні структурованою логікою вступу. Зокрема, Ф. Шіммельфенніг і У. Седельмаєр надають одне з найчіткіших пояснень того, як це працювало на практиці. Вони стверджують, що європеїзація Центральної та Східної Європи ґрунтувалася на асиметричних відносинах між Європейським Союзом та країнами-кандидатами, в яких перспектива членства виступала потужним стимулом для інституційної відповідності [70, с. 10]. Однак вони також підкреслюють, що європеїзація не була механічною. Її внутрішні наслідки залежали від відповідності європейських вимог національним інститутам, від надійності стимулів для вступу та від сили внутрішніх акторів, готових підтримати реформи. Це особливо важливо для аналізу інституційної трансформації, оскільки показує, що навіть за умов сильного зовнішнього тиску результати реформ залишалися обумовленими внутрішніми політичними структурами та державним потенціалом [70, с. 220].

Безперечно, трансформація партійної конкуренції відігравала вирішальну роль у визначенні успіху чи слабкості реформ. Так, М. Вачудова демонструє, що в посткомуністичній Європі вплив Європейського Союзу був найсильнішим там,

де внутрішня політична конкуренція дозволяла реформістським елітам використовувати процес вступу як ресурс у внутрішній політичній боротьбі. У таких випадках європейська інтеграція зміцнювала прореформістські коаліції та сприяла інституційній стабілізації. Натомість там, де антиреформістські або націоналістичні сили залишалися домінуючими, адаптація була повільнішою, більш формалістичною або стратегічно вибірковою [74, с. 182]. Це означає, що інституційну та правову трансформацію не можна розуміти виключно через законодавство або договірні зобов'язання. Її також слід інтерпретувати через політичний конфлікт, розвиток партійної системи та стимули еліти [47, с. 357].

Водночас досягнення постсоціалістичної трансформації не повинні затуляти її внутрішні суперечності. Хоча багато держав успішно прийняли демократичні конституції, професіоналізували частину своїх адміністративних структур та привели значну частину внутрішнього законодавства у відповідність до стандартів ЄС, інституційна консолідація залишалася нерівномірною [46, с. 211]. Подальший розвиток подій у деяких країнах продемонстрував, що формальна відповідність демократичним та правовим стандартам не завжди гарантувала їхню незворотну інтерналізацію. Іншими словами, правова трансформація могла бути достатньо глибокою, щоб уможливити вступ до ЄС, але все одно залишати вразливі місця, пов'язані з політизацією судової влади, домінуванням виконавчої влади, слабкою підзвітністю або інструментальним використанням держави правлячими партіями [61, с. 24]. Ця проблема є особливо актуальною для розуміння різниці між початковою трансформацією та довгостроковою демократичною стійкістю.

З цієї точки зору постсоціалістичний досвід Центральної та Східної Європи показує, що інституційна та правова трансформація має принаймні два виміри. Перший є фундаментальним: він стосується заміни авторитарно-соціалістичних інститутів на демократичні конституції, сумісні з ринком регуляторні механізми та нові структури державного управління [58, с. 57]. Другий є консолідуючим: він стосується здатності цих інституцій протистояти політизації, зберігати правову автономію та відтворювати демократичні норми з

плином часу [46, с. 226]. Історія регіону показує, що перший аспект можна реалізувати відносно швидко за сприятливих міжнародних та внутрішніх умов, тоді як другий вимагає довгострокової політичної відданості, адміністративного професіоналізму та громадянської підтримки конституціоналізму [74, с. 223].

Саме тому інституційні та правові перетворення у Центральній та Східній Європі після відходу від соціалізму слід трактувати як складний і нерівномірний процес державної перебудови в умовах одночасної демократизації, ринкової трансформації та європеїзації. Ці трансформації включали створення конкурентних політичних інститутів, переробку конституційних та правових рамок, професіоналізацію державного управління та адаптацію внутрішніх інститутів до нормативного порядку Європейського Союзу [42, с. 161]. Їхній успіх залежав не лише від прийняття формальних реформ, а й від взаємодії між зовнішніми стимулами та внутрішнім політичним потенціалом [70, с. 220]. Країни регіону демонструють, що успішна європейсько-орієнтована трансформація вимагає не лише правового зближення; вона вимагає стійких інституцій, функціонуючої культури верховенства права, ефективного управління та політичних акторів, відданих демократичній стриманості [43, с. 292].

Таким чином, постсоціалістичний досвід Центральної та Східної Європи має виняткову теоретичну та практичну цінність. Він показує, що інституційна та правова трансформація – це не одноразовий акт переходу, а довготривалий процес побудови нового порядку врядування. Він також доводить, що інтеграція до Європейського Союзу може відігравати вирішальну роль у структуруванні реформ, але не може замінити внутрішньої інституційної зрілості. Для України цей досвід є особливо важливим, оскільки він демонструє, що шлях до Європи нерозривно пов'язаний із внутрішньою трансформацією держави, консолідацією правового державного управління та побудовою інституцій, здатних не лише запроваджувати реформи, а й підтримувати їх упродовж тривалого часу.

Висновки до розділу 1

У першому розділі продемонстровано, що європейську інтеграцію слід розуміти як складний політичний та правовий процес, який виходить далеко за межі міждержавної співпраці у вузькому дипломатичному сенсі. Вона являє собою довгострокову трансформацію систем управління, правових інститутів та державної влади в рамках спільної європейської структури. У цьому контексті європейська інтеграція одночасно виступає політичним проєктом, правовим порядком та моделлю інституційної модернізації для держав, які прагнуть членства в Європейському Союзі. Встановлено, що суть інтеграції полягає не лише в участі у спільних ринках чи інституціях, а й у поступовій адаптації внутрішніх політичних та адміністративних систем до спільних європейських правил, процедур та цінностей.

Аналіз теоретичних підходів показав, що європейську інтеграцію неможливо пояснити за допомогою єдиної інтерпретаційної моделі. Неофункціоналістські перспективи дають змогу зрозуміти динамічне розширення інтеграції від окремих секторів до ширшої інституційної та політичної співпраці, тоді як міждержавні підходи пояснюють незмінну роль національних урядів у визначенні темпів та меж інтеграції. Водночас інституційні та європеїзаційні підходи є особливо корисними для дослідження постсоціалістичних країн, оскільки вони розкривають, як європейські правила та очікування впливають на внутрішні правові системи, системи державного управління та моделі прийняття політичних рішень. Тому європейську інтеграцію слід розглядати як багаторівневий процес, у якому наднаціональний вплив та внутрішня інституційна адаптація постійно взаємодіють.

Також доведено, що Копенгагенські критерії стали основною нормативною базою, завдяки якій Європейський Союз перетворив розширення на структурований механізм політичної та правової обумовленості. Політичний критерій вимагав стабільних демократичних інститутів, верховенства права, захисту прав людини та поваги до меншин; економічний критерій вимагав

наявності функціонуючої ринкової економіки; а правово-інституційний критерій вимагав здатності взяти на себе та виконувати зобов'язання членства. Ці вимоги перетворили вступ на процес комплексних внутрішніх реформ, а не суто зовнішньополітичний акт. У цьому контексті умовність функціонувала як один із найпотужніших інструментів впливу ЄС на постсоціалістичні держави, оскільки прогрес у напрямку членства став безпосередньо пов'язаний із глибиною та надійністю внутрішніх перетворень.

Ключовий висновок розділу полягає в тому, що успіх європейської інтеграції в постсоціалістичних країнах залежав не лише від формального прийняття правових норм, а й від здатності держави подолати інституційну спадщину соціалізму. Ця спадщина включала політизовану бюрократію, слабкий адміністративний професіоналізм, залежність правових інститутів від політичної влади, крихку культуру верховенства права та нестабільну демократичну конкуренцію. Як наслідок, постсоціалістична трансформація передбачала не лише заміну однієї правової системи іншою, а й реконструкцію держави як інституційної системи, здатної до законного, передбачуваного та підзвітного врядування. У цьому контексті процес інтеграції показав, що інституційна спадкоємність від соціалістичного періоду часто уповільнювала адаптацію та робила реформи нерівномірними, вибірковими або формально декларативними.

Також показано, що трансформація країн Центральної та Східної Європи після розпаду соціалізму була багатовимірною. Ці держави мали одночасно демократизувати політичні інститути, запровадити ринкові економічні механізми та побудувати новий правовий лад. Така одночасність ускладнювала їхній перехід, оскільки конституційна реформа, реформа державного управління та зміни в політичній конкуренції мали розвиватися паралельно. Це підтверджує, що європейська інтеграція постсоціалістичних держав була нерозривно пов'язана з ширшими процесами державотворення і не могла зводитися лише до технічної гармонізації з законодавством ЄС.

Ще одним важливим висновком є те, що інституційна спроможність держави була однією з вирішальних змінних, що впливали на якість адаптації до

європейських стандартів. Європейська інтеграція вимагала не лише зближення законодавства, а й наявності дієвих адміністративних та судових структур, здатних ефективно й послідовно впроваджувати європейські норми. На практиці це означало, що країни-кандидати мали професіоналізувати державну службу, посилити бюрократичну координацію, покращити якість регулювання та забезпечити неупередженість державного управління. Відповідно, реформа державного управління стала однією з центральних умов успішної інтеграції, особливо в постсоціалістичному контексті.

Також підтверджено, що трансформаційний вплив Європейського Союзу був реальним, але не автоматичним. Досвід постсоціалістичних країн показує, що вплив ЄС був найсильнішим там, де внутрішні коаліції реформ, адміністративний потенціал та політична конкуренція підтримували інституційну адаптацію. І навпаки, там, де внутрішні еліти ставилися до європейських вимог інструментально або де інститути залишалися слабкими, реформи часто залишалися формальними, неповними або оборотними. Це означає, що європейську інтеграцію не слід ідеалізувати як самодостатній рушій змін. Зовнішні стимули мають значення, але їхня ефективність фундаментально залежить від внутрішніх політичних та інституційних умов.

Таким чином, перший розділ дав змогу сформулювати загальний теоретичний висновок: європейську інтеграцію в постсоціалістичних країнах слід трактувати як політично обумовлений і юридично структурований процес інституційної трансформації, в якому вимоги щодо вступу, модернізація держави, демократична консолідація та подолання соціалістичної інституційної спадщини тісно взаємопов'язані. Цей висновок має особливе значення для України, оскільки він показує, що рух до членства в ЄС вимагає не лише транспонування європейських норм, а й створення стійких інституцій, функціонуючої культури верховенства права та ефективною системи державного управління, здатної підтримувати реформи протягом тривалого часу.

РОЗДІЛ 2.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ РЕФОРМИ У КРАЇНАХ КОЛИШНЬОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ

2.1. Політичні та інституційні реформи в Центральній та Східній Європі в умовах євроінтеграції

Політичні та інституційні реформи в країнах Центральної та Східної Європи стали вирішальною передумовою їхнього успішного просування до членства в Європейському Союзі. Після розпаду соціалістичного блоку ці держави зіткнулися не з обмеженою модернізацією окремих секторів, а з необхідністю глибокої перебудови всієї архітектури державної влади. Ця реконструкція стосувалася конституційного ладу, виборчої конкуренції, відносин між виконавчою та законодавчою владою, ролі судів, організації державного управління та правових принципів, що регулюють здійснення державної влади. У цьому сенсі постсоціалістичний перехід слід розуміти як процес системного інституційного перепроєктування, а не як просту заміну однієї політичної еліти іншою [58, с. 30]. Країни регіону мали одночасно демократизувати політику, перевести економіку на ринкові засади та побудувати нову правову державу, що зробило їхній шлях реформ надзвичайно складним порівняно з більш лінійними переходами в інших частинах Європи [58, с. 37].

Фундаментальною рисою цих реформ була трансформація самого політичного режиму. За часів соціалізму формальна структура державних інститутів часто приховувала домінування єдиної правлячої партії, відсутність справжньої підзвітності та підпорядкування правових норм політичній доцільності. Тому першим завданням реформ було створення демократичних інститутів, здатних забезпечити політичний плюралізм, конкурентні вибори, конституційні обмеження влади та реальну зміну сил, що перебувають при владі.

У країнах, які згодом стали найуспішнішими прикладами європейської інтеграції, таких як Польща та Чехія, реформаторським коаліціям вдалося відносно рано встановити стабільний зв'язок між демократичною конкуренцією та державною перебудовою, що створило більш сприятливе інституційне середовище для європеїзації. Натомість у Болгарії та Румунії шлях реформ був більш нерівним, оскільки слабкі державні можливості, сильніші мережі успадкованого впливу та менш консолідовані коаліції реформаторів уповільнювали темпи демократичної інституціоналізації [74, с. 24, 36, 58].

Реформа політичних інститутів була нерозривно пов'язана з розвитком конкурентних партійних систем. У постсоціалістичних умовах партійні системи були не просто виборчими механізмами; вони стали ключовими каналами, через які сама держава або інституціоналізувалася, або експлуатувалася. Зокрема, Х. Кітшельт та його співавтори показують, що структура посткомуністичної партійної конкуренції мала довгострокові наслідки для представництва, політичної спадкоємності та інституційного розвитку, оскільки партійні системи визначали, як еліти організовували владу і чи стане політика програмною чи клієнтською [47, с. 20]. Там, де партійна конкуренція розвивалася навколо широких програм реформ та стабільних демократичних альтернатив, інститути набували більшої передбачуваності та автономії. Там, де партії залишалися слабо інституціоналізованими або організованими навколо короткострокового контролю над державними ресурсами, реформи, як правило, залишалися нестабільними та вразливими до скасування [47, с. 357].

Цей політичний вимір реформ особливо помітний у випадку Польщі. Траєкторія Польщі характеризувалася відносно раннім виникненням впливових політичних сил, орієнтованих на реформи, які поєднали демократизацію, ринкові реформи та європейську інтеграцію в один ширший проєкт державотворення [74, с. 109]. Значення польської реформи полягало не лише у запровадженні демократичних інститутів, а й у тому, що політичні актори дедалі частіше розглядали державу як арену, яку слід регулювати за допомогою конституційних та адміністративних норм, а не як простий інструмент партійного панування [43,

с. 17]. Хоча подальший розвиток подій у Польщі продемонстрував, що демократичні інститути можуть знову опинитися під тиском, ранній період реформ залишається одним із найяскравіших прикладів того, як політична конкуренція та просвіропейський консенсус можуть прискорити інституційну модернізацію [43, с. 262].

Чехія пішла дещо іншим, але також порівняно успішним шляхом реформ. Її перехідний період характеризувався відносно високим рівнем координації дій еліти на початковому етапі, чіткішою орієнтацією на реформи та більш рішучою початковою прихильністю до ліберальних економічних та інституційних перетворень [74, с. 36]. Це не означає, що чеські реформи відбувалися без напруженості, але свідчить про те, що країна отримала переваги від більш сприятливої взаємодії між політичним керівництвом та інституційною перебудовою. У порівняльній перспективі чеський випадок ілюструє, що успіх постсоціалістичних реформ залежав не лише від формального дотримання демократичних процедур, а й від того, чи змогли політичні еліти вбудувати реформи в стійкі інституційні механізми. Стабільні інституції, у свою чергу, забезпечили більш послідовну реалізацію політики та більшу довіру з боку європейських інституцій [62, с. 70–87].

Словаччина представляє більш неоднозначний, але аналітично показовий випадок. У 1990-х роках вона пережила періоди демократичної нестабільності та напруженості щодо якості врядування, що ускладнило її європейський шлях. Однак, коли внутрішні політичні зміни зміцнили сили, орієнтовані на реформи, Словаччина змогла прискорити інституційну трансформацію та приєднатися до ширшого шляху центральноєвропейської інтеграції [74, с. 164]. Досвід Словаччини демонструє, що політичні реформи не були незворотними з самого початку; вони залежали від балансу між демократичними та неліберальними силами всередині держави. Водночас він підтверджує, що після того, як демократична конкуренція стала більш відкритою та підзвітною, інституційні реформи у сферах адміністрації, законодавства та управління змогли рішучіше рухатися у напрямку європейських стандартів [70, с. 210].

Приклади Болгарії та Румунії ще чіткіше висвітлюють центральне значення інституційної спроможності. В обох країнах постсоціалістична трансформація сповільнювалася через глибші структурні слабкості держави, більш крихку культуру верховенства права та більші труднощі з відокремленням державного управління від партійного та неформального впливу [74, с. 182]. Хоча обидві держави зрештою приєдналися до Європейського Союзу, їхні траєкторії реформ викрили межі формальної інституційної конвергенції. Було можливо прийняти законодавство, створити антикорупційні органи та реорганізувати адміністративні структури, проте набагато складніше було забезпечити, щоб ці інституції на практиці функціонували неупереджено, передбачувано та незалежно [48, с. 208]. Це один із ключових уроків більш широкого постсоціалістичного досвіду: побудова інституцій не є тотожною їх консолідації.

З точки зору інституційної теорії ці шляхи реформ підтверджують, що інститути – це не просто формальні механізми, закріплені в конституціях та законах. Це структуровані моделі поведінки, очікування, правила та процедури, які визначають, як насправді здійснюється державна влада. Так, особливо корисним у постсоціалістичному контексті є підхід Дж. Марча та Дж. Олсена, оскільки він показує, чому імпортовані інституційні форми не приносять автоматично очікуваних результатів. Якщо глибша організаційна логіка держави залишається персоналізованою, політизованою або залежною від неформальних мереж, формального перенесення інститутів буде недостатньо для забезпечення демократичного врядування [52, с. 38]. Тому реформа політичних інститутів у Центральній та Східній Європі мала передбачати не лише конституційну інженерію, а й ресоціалізацію політичних акторів, професіоналізацію бюрократії та поступову стабілізацію законних адміністративних процедур [62, с. 36].

Важливим аспектом цих політичних та інституційних реформ було державне управління, адже європейська інтеграція вимагала від держав не лише проведення виборів та гарантування прав, а й розвитку адміністрації, здатної реалізовувати політику, послідовно застосовувати закон та координувати дедалі

складніші програми реформ. На підтвердження цього візьмемо дослідження Й. Мейер-Залінга, який демонструє, що реформа державної служби в посткомуністичній Європі була центральною в цьому процесі, але водночас постійно ускладнювалася тим, що успадковану модель надмірно політизованого управління персоналом було нелегко демонтувати. У багатьох державах, особливо на початку перехідного періоду, державне управління залишалося вразливим до політичних призначень, нестабільності кадрового складу та використання міністерств і відомств як ресурсів партійного контролю, а не як професійних інституцій державної служби [53, с. 45]. Це допомагає пояснити, чому саме існування законів, міністерств та адміністративних ієрархій не могло само по собі гарантувати ефективне впровадження реформ.

У цьому контексті одним із найважливіших спостережень у науковій літературі є висновок Й. Мейера-Залінга про те, що посткомуністичні реформи характеризувалися «нерівним шляхом до деполітизації» – формулювання, яке влучно відображає нерівномірний та оборотний характер адміністративних перетворень у регіоні. Ця фраза є особливо доречною, оскільки підкреслює, що реформа державної служби не була плавним лінійним процесом. Польща, Чехія, а згодом і Словаччина досягли більшого прогресу у створенні професійніших і відносно стабільніших бюрократичних систем, тоді як Болгарія та Румунія часто стикалися з більшими проблемами політизації, фрагментованої координації та слабшої інституційної автономії [53, с. 98]. Таким чином, адміністративна реформа була одним із найяскравіших показників загальної якості політичної трансформації.

Водночас реформа державного управління в Центральній та Східній Європі стосувалася не лише деполітизації у вузькому кадровому сенсі. Вона також передбачала ширшу модернізацію держави, включаючи уточнення компетенцій, поліпшення якості регулювання, посилення координації політики та розробку більш передбачуваних адміністративних процедур. К. Поллітт і Г. Букерт стверджують, що реформу державного управління завжди слід аналізувати у зв'язку з ширшими державними традиціями та політичним

контекстом, а не як суто технічний набір управлінських інструментів. Це спостереження є особливо актуальним у даному випадку, оскільки держави Центральної та Східної Європи не просто «копіювали» західні адміністративні моделі. Вони вибірково адаптували їх під тиском внутрішніх перетворень, бюджетних обмежень та вимог європейської інтеграції [64, с. 116]. Результатом став гібридний і часто нерівномірний процес реформ, у якому прогрес у формальній модернізації не завжди збігався з рівнозначним прогресом в адміністративній культурі чи інституційній етиці [64, с. 211].

Сама європейська інтеграція виступала потужним зовнішнім рамковим фактором, що формував ці політичні та інституційні реформи. Зокрема, Г. Граббе стверджує, що Європейський Союз впливав на країни-кандидати через умови та ширші механізми європеїзації, які проникали у внутрішні інституції та процеси формування політики [42, с. 8]. На практиці це означало, що реформи в Польщі, Чехії, Словаччині, Болгарії та Румунії не були зумовлені виключно внутрішньополітичними розрахунками. Вони також були зумовлені необхідністю задовольнити очікування ЄС щодо демократичної стабільності, адміністративної спроможності, правової визначеності та ефективного впровадження *acquis* [42, с. 79]. Трансформаційний вплив ЄС був особливо потужним, коли внутрішні реформатори могли використовувати вступ до ЄС як стратегічну мету, що легітимізувала складні реформи та дисциплінувала опір з боку зацікавлених сторін [42, с. 161].

Цей аргумент дещо поглиблюють у своїх дослідження Ф. Шіммельфенніг і У. Седельмаєр, доводячи, що європеїзація Центральної та Східної Європи ґрунтувалася на асиметричних відносинах, у яких перспектива членства надавала ЄС значного впливу на внутрішні реформи [70, с. 10]. Проте вони також демонструють, що такий вплив ніколи не був автоматичним. Він працював найкраще, коли внутрішні політичні структури були сприйнятливими до реформ і коли стимули вступу залишалися переконливими. Саме тому подібні формальні вимоги ЄС призвели до різних траєкторій реформ у регіоні. Польща та Чехія загалом рухалися швидше, оскільки внутрішні політичні умови були більш

сумісними з реформоорієнтованою адаптацією, тоді як Болгарія та Румунія часто потребували сильнішого зовнішнього моніторингу та постійного контролю після вступу [70, с. 210].

Окремим виміром політичних реформ у регіоні стало становлення громадянського суспільства, особливо помітне в країнах Балтії. У Литві, Латвії та Естонії масові рухи кінця 1980-х – початку 1990-х років («Саюдіс», Народний фронт Латвії та Народний фронт Естонії) забезпечили політичну мобілізацію населення, відіграли ключову роль у здобутті незалежності та сформували платформу для подальших європейських реформ. Цей низовий тиск трансформувався у стійкі практики політичної участі, розвиток незалежних медіа, постійну участь громадських організацій у моніторингу імплементації європейських стандартів та антикорупційних реформ. Балтійський досвід демонструє, що тривала демократична консолідація та успішна євроінтеграція в посткомуністичних умовах є можливими лише за умови активного й структурованого громадянського суспільства, спроможного підтримувати реформи після формального завершення вступу до ЄС [46, с. 230].

Інший важливий аспект політичних та інституційних реформ у регіоні стосується взаємозв'язку між демократією та державним потенціалом. У демократичній теорії часто припускають, що після встановлення виборчої конкуренції інституційний розвиток відбуватиметься природним чином. Постсоціалістичний досвід показує, що це припущення є надто оптимістичним. Так, А. Гжимала-Буссе демонструє, що держава в посткомуністичних демократіях відбудовувалася в умовах, коли партійна конкуренція могла або зміцнювати інститути, або ж експлуатувати їх [43, с. 36]. Там, де політична конкуренція спонукала партії створювати стійкі обмеження, адміністрації та регуляторні органи ставали сильнішими, а там, де конкуренція зосереджувалася на захопленні посад і ресурсів, держава ставала вразливішою до партійного зловживання [43, с. 292]. Це розрізнення є надзвичайно важливим для аналізу Центральної та Східної Європи, оскільки пояснює, чому в деяких країнах

сформувалися більш стійкі інституції попри схожі формальні демократичні рамки.

Отже, політичні та інституційні реформи в країнах Центральної та Східної Європи були взаємозалежними і вимагали комплексного підходу: демократизація без ефективного державного управління призводила до нестабільності, тоді як адміністративні реформи без підзвітності втрачали суспільну легітимність. Успішна трансформація передбачала одночасне зміцнення політичної конкуренції, правової системи, державної служби та інституційної довіри, що й обумовило високі вимоги процесу вступу до Європейського Союзу. Досвід таких країн, як Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія та Румунія, показує, що євроінтеграція є не лише зовнішньополітичним курсом, а інструментом глибокої модернізації державного управління. Для України цей досвід має практичне значення як орієнтир, що підкреслює важливість політичної волі, послідовності реформ, професіоналізації державної служби та здатності інтегрувати європейські вимоги у внутрішню логіку державотворення. Таким чином, саме інституційна трансформація, а не формальне членство, є ключовою сутністю європейської інтеграції.

2.2. Адаптація національного законодавства постсоціалістичних держав до права Європейського Союзу

Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу була однією з центральних євроінтеграційних реформ, проведених країнами колишнього соціалістичного табору під час переходу від соціалістичного правового ладу до демократичних європейських держав. У цьому контексті законодавча адаптація не була ізольованою технічною справою в розробці законопроектів. Це був стратегічний процес реформ, за допомогою якого постсоціалістичні держави реструктуризували свої правові системи, змінили логіку державного регулювання та впровадили внутрішнє управління в

нормативну базу Європейського Союзу [70, с. 10]. З цієї причини у випадку Центральної та Східної Європи наближення законодавства слід тлумачити як ключовий компонент євроінтеграційної реформи поряд з політичною лібералізацією, інституційною реструктуризацією та адміністративною модернізацією [42, с. 79].

Політичне значення цієї реформи визначалося тим фактом, що вступ до Європейського Союзу вимагав від держав-кандидатів не лише проголошення європейського курсу, але й трансформації свого внутрішнього правового ладу відповідно до спільних європейських правил. Копенгагенська Європейська Рада сформулювала цю логіку з особливою чіткістю, коли вимагала «здатності брати на себе зобов'язання членства» [19, с. 13]. Ця формула стала правовою та політичною основою для масштабних законодавчих реформ у постсоціалістичній Європі. Це означало, що членство було невіддільним від систематичного наближення внутрішнього законодавства до *acquis communautaire*, тобто до сукупності правових норм, принципів та регуляторних вимог ЄС, що розвивалися протягом десятиліть інтеграції [48, с. 53].

Для постсоціалістичних держав це завдання було надзвичайно складним, оскільки їхні правові системи формувалися за радикально різних ідеологічних та інституційних умовах. Соціалістична законність характеризувалася підпорядкуванням права політичній владі, слабкою судовою автономією, широким державним контролем над економікою та відсутністю багатьох регуляторних сфер, типових для європейських ринкових демократій [58, с. 57]. Тому євроінтеграційна реформа в правовій сфері вимагала набагато більше, ніж просто внесення змін до конкретних актів. Це вимагало переосмислення ролі самого права — від інструменту централізованого командування до системи прав, передбачуваного регулювання, інституційної підзвітності та юридично обмеженої публічної влади [59, с. 937].

Саме тому адаптацію національного законодавства в Центральній та Східній Європі слід розглядати як трансформаційну реформу, а не як механічне імпортування іноземних норм. Дослідження європеїзації неодноразово

показували, що внутрішня адаптація під впливом ЄС змінює внутрішню інституційну логіку, стилі політики та правові очікування [18, с. 2]. У постсоціалістичному контексті наближення до права ЄС змінило не лише правові тексти, а й те, як міністерства готували законопроекти, парламенти обговорювали реформи, суди тлумачили норми, а адміністративні органи впроваджували державну політику [40, с. 15]. Іншими словами, адаптація законодавства була одним з основних інструментів, за допомогою яких євроінтеграція стала матеріально видимою всередині держави.

Важливою особливістю цього процесу реформ був його тісний зв'язок з умовністю. Європейський Союз не просто просив держави-кандидати покращити своє законодавство загалом. Він пов'язав прогрес на шляху до членства з конкретними реформами, вимірним наближенням законодавства та практичною здатністю впроваджувати прийняті акти [42, с. 70]. Мадридська Європейська Рада зробила це ще більш чітким, наголосивши на необхідності «коригування своїх адміністративних структур» для створення умов для гармонійної інтеграції [51]. Це твердження є особливо показовим, оскільки воно підтверджує, що адаптація законодавства розумілася Союзом як частина ширшого пакету реформ євроінтеграції, який включав не лише транспозицію законодавства, а й інституційну та адміністративну спроможність.

Досвід Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії та Болгарії демонструє, що наближення до законодавства ЄС розвивалося як поетапний процес реформ. По-перше, було прийнято політичне рішення зробити членство в ЄС центральною стратегічною метою держави. По-друге, уряди створили правові та організаційні механізми для перевірки національного законодавства на відповідність вимогам ЄС. По-третє, вони запустили широкі законодавчі програми, що охоплюють економічне регулювання, конкуренцію, митні справи, державні закупівлі, захист прав споживачів, екологічне право, трудове право та адміністративні процедури. Зрештою, вони мали забезпечити правозастосування, що часто виявлялося набагато складнішим, ніж формальне

прийняття правових актів. Таким чином, адаптація законодавства функціонувала як безперервний ланцюг реформ, а не як одноразовий акт запозичення законів.

Дійсно, Польща є одним із найяскравіших прикладів того, як європейська умовність впливала на траєкторію внутрішніх реформ у постсоціалістичному регіоні: тут була проведена успішна законодавча євроінтеграційна реформа. Прогрес країни підтримувався сильнішими коаліціями реформ, чіткішим політичним консенсусом щодо стратегічної важливості вступу та адміністративним апаратом, який поступово набував досвіду в управлінні складними завданнями адаптації [74, с. 109]. Однак навіть у Польщі цей процес був дуже вимогливим. Він вимагав координації міністерств, парламентських комітетів, експертних мереж та виконавчих структур, відповідальних за підготовку, переклад та перегляд великих обсягів законодавства, пов'язаного з ЄС [42, с. 117]. Таким чином, польський досвід показує, що успішна адаптація була не лише результатом юридичної техніки, а й ширшого державного потенціалу та стійкої політичної відданості.

Подібним шляхом пішла і Чехія, хоча вона мала характерні лише їй інституційні особливості. Процес законодавчої реформи у цій державі виграв від сильнішої ранньої інституційної узгодженості та стабільнішого середовища реформ на початкових етапах переходу [74, с. 36]. Це дозволило адаптації продовжуватися з більшою послідовністю в кількох секторах. А от Словаччина, навпаки, демонструє, як внутрішня політична нестабільність могла спочатку уповільнити правову адаптацію, навіть коли зовнішні стимули для вступу були сильними. Як тільки її політична траєкторія змінилася в більш чітко проєвропейському напрямку, темпи правової реформи зросли. Ці контрастні випадки показують, що законодавча адаптація була глибоко політичною: там, де демократична конкуренція підтримувала реформи, правова конвергенція просувалася ефективніше; там, де політичний конфлікт послаблював довіру до реформ, адаптація ставала затримкою або вибірковою [70, с. 164, 210].

Особливо важливі уроки щодо правової трансформації в контексті європейської інтеграції надають Румунія та Болгарія. В обох країнах значні

обсяги законодавства були адаптовані до вступу, і обидві держави формально виконали правові умови, необхідні для вступу до Союзу. Однак невирішення проблем щодо закріплення незалежності судової влади, антикорупційного правозастосування та адміністративної неупередженості, продемонструвало, що законодавча реформа на формальному рівні не призводить автоматично до ефективної практики верховенства права [48, с. 213–218]. У цих випадках реформа євроінтеграції успішно змінила нормативну базу швидше, ніж інституційну поведінку. Саме тому моніторинг після вступу залишався необхідним для Румунії та Болгарії навіть в умовах досягнення формального членства.

З порівняльної точки зору, одним із найважливіших висновків є те, що адаптація до законодавства ЄС була як правовою, так і державотворчою реформою. Для успішного наближення національного законодавства постсоціалістичні країни мали створити механізми координації всередині виконавчої влади, вдосконалити парламентські законодавчі процедури, зміцнити міністерства, відповідальні за європейські справи, та професіоналізувати сегменти державної служби, відповідальні за транспозицію та імплементацію [53, с. 45]. Без такої інституційної підтримки адаптація ризикувала залишитися фрагментарною, непослідовною або поверхневою. Тому законодавчу реформу євроінтеграції не можна відокремити від реформ у державному управлінні.

Зв'язок між транспозицією та імплементацією є особливо важливим у цьому відношенні. Транспозиція стосується формального включення правил ЄС у внутрішнє законодавство, тоді як імплементація – здатності держави застосовувати та забезпечувати виконання цих норм на практиці. У постсоціалістичному контексті уряди часто швидше транспонували законодавство, ніж впроваджували його, оскільки прийняття законодавства під політичним тиском було легшим, ніж створення міцних інституцій, здатних до послідовного виконання [53, с. 98]. Це створювало повторювану асиметрію: правовий текст ставав європейським швидше, ніж інституційна реальність. Така

асиметрія була однією з визначальних проблем євроінтеграційної реформи в колишньому соціалістичному таборі [70, с. 220].

Адаптація законодавства також мала конституційний вимір. Наближення до законодавства ЄС вплинуло на ієрархію норм, взаємовідносини між парламентом та урядом у європейських справах та ширше питання про те, як суверенітет слід переосмислювати в контексті вступу. Для постсоціалістичних держав це було особливо важливо, оскільки конституційна та правова трансформація вже тривала в рамках переходу від авторитарно-соціалістичного управління до демократичної державності. Тому євроінтеграційна реформа поглибила та перенаправила цю трансформацію, вбудувавши національне законодавство в ширший наднаціональний нормативний порядок [49, с. 187]. У цьому сенсі, адаптація законодавства була не просто однією з багатьох реформ; це був механізм, за допомогою якого весь правовий порядок був переорієнтований на Європу.

Водночас адаптацію законодавства не слід окреслювати як суто раціональний або консенсусний процес. У багатьох країнах адаптація вплинула на вкорінені інтереси, порушила усталені регуляторні механізми та зменшила можливості для політичної дискреції або неформального контролю [48, с. 71]. Реформи у сфері державних закупівель, конкурентної політики, антимонопольного законодавства, фінансового регулювання та судочинства часто зустрічали опір з боку суб'єктів, які отримували вигоду від слабкого нагляду або від спадщини перехідної неформальності [43, с. 262]. Це підтверджує, що адаптація законодавства була суперечливою реформою євроінтеграції, а не нейтральним технократичним заходом.

Корисну аналітичну основу для розуміння цих відмінностей надає теорія європеїзації. Зокрема, Т. Борзель і Т. Ріссе стверджують, що європеїзація породжує адаптаційний тиск, але внутрішні зміни залежать від того, як національні інституції та політичні суб'єкти опосередковують цей тиск [18, с. 2]. Цей підхід пояснює, чому подібні вимоги ЄС призвели до різних результатів у колишніх соціалістичних державах. У деяких країнах адаптація призвела до

відносно узгодженої та інституціоналізованої реформи. В інших випадках правові зміни залишалися радше формальними, ніж суттєвими, особливо там, де державні інституції були слабкими, адміністративний професіоналізм обмеженим, або політичні еліти інструментально ставилися до вимог ЄС [40, с. 7]. Тому якість адаптації залежала не лише від самого *acquis*, а й від ширшого середовища реформ у кожній державі.

Актуальність цього питання для євроінтеграції особливо очевидна, якщо врахувати, що адаптація законодавства не була самоціллю. Її кінцевою метою було зробити постсоціалістичні держави надійними учасниками європейського правового та політичного порядку. Це вимагало не лише формальної юридичної сумісності, але й створення правової визначеності для громадян, ефективного судового захисту, прозорих регуляторних процедур та державного управління, здатного впроваджувати спільні правила [77, с. 187]. Отже, адаптація законодавства слугувала одним із найконкретніших мостів між зовнішніми вимогами до вступу та внутрішньою трансформацією держави.

Таким чином, адаптацію національного законодавства до законодавства Європейського Союзу слід тлумачити як одну з центральних євроінтеграційних реформ, проведених країнами колишнього соціалістичного табору. Це була реформа, яка трансформувала правові системи, реструктуризувала процес розробки політики, зміцнила державну спроможність та впровадила внутрішнє управління в нормативний порядок Європейського Союзу. Його порівняльне дослідження показує, що вирішальним питанням ніколи не було те, чи були закони прийняті формально, а те, чи стала правова адаптація частиною глибшої та тривалішої реформи самої держави.

2.3. Трансформація системи державного управління та правової системи в процесі євроінтеграції

Трансформація системи державного управління та правової системи була однією з ключових євроінтеграційних реформ, проведених країнами колишнього соціалістичного табору. Якщо політична лібералізація створила зовнішні рамки демократичного переходу, то адміністративна та правова трансформація визначала, чи може цей перехід стати ефективним, стабільним та інституційно сталим. У державах Центральної та Східної Європи вступ до Європейського Союзу вимагав не лише нових політичних декларацій, конституційних змін чи законодавчих пакетів, а й глибшої реструктуризації самого механізму, за допомогою якого держава керувала, впроваджувала політику, забезпечувала дотримання законів та взаємодіяла із суспільством [42, с. 79]. З цієї причини реформу державного управління та правової системи слід розуміти як практичне ядро євроінтеграції, оскільки саме в цих сферах дистанція між соціалістичним минулим та європейською інституційною моделлю стала найбільш помітною [70, с. 10].

Системи державного управління, успадковані постсоціалістичними державами, характеризувалися кількома структурними слабкостями. Зазвичай вони були високоцентралізованими, політизованими, ієрархічно жорсткими та погано адаптованими до принципів демократичної підзвітності, професійної нейтральності та управління на основі правил [58, с. 57]. За соціалізму адміністрація не функціонувала як неупереджена служба громадськості в сучасному європейському розумінні. Натомість вона була глибоко вкорінена в політичну логіку партійного контролю, адміністративного командування та ідеологічного нагляду [52, с. 38]. Як наслідок, після 1989–1991 років країни колишнього соціалістичного табору зіткнулися з завданням не просто вдосконалення адміністративних процедур, а й перебудови державної адміністрації як професійної, юридично обмеженої та функціонально компетентної інституції, здатної функціонувати в демократичних умовах [62, с. 63].

Цей виклик реформи був особливо гострим, оскільки євроінтеграція нав'язувала нові очікування щодо якості управління. Європейський Союз вимагав від держав-кандидатів не лише транспонування правових норм, але й наявності адміністративних структур, здатних ефективно та послідовно впроваджувати *acquis* [51]. Ця вимога перетворила реформу державного управління на центральний пріоритет вступу. Міністерства, агентства, регуляторні органи та місцеві адміністративні одиниці мали стати більш узгодженими, професійнішими та передбачуванішими у своїй роботі [32, с. 20]. У цьому сенсі трансформація державного управління в постсоціалістичній Європі не була додатковим зусиллям з модернізації; вона була однією з умов самого членства [42, с. 108].

Особливо важливим виміром цього процесу була реформа державної служби. У демократичному європейському управлінні державна служба має функціонувати відповідно до принципів законності, професіоналізму, безперервності, найму на основі заслуг та відносної ізоляції від короткострокового політичного втручання. Однак постсоціалістичні держави часто успадковували бюрократії, в яких плинність кадрів була сильно політизованою, адміністративні кар'єри були нестабільними, а межа між політичним лідерством та професійною бюрократією залишалася розмитою. Саме тому реформа державної служби стала одним із вирішальних випробувань серйозності євроінтеграційної реформи. Без функціонуючої професійної бюрократії навіть добре розроблені закони не могли бути ефективно впроваджені [64, с. 211].

Як стверджує Й. Мейєр-Салінг, деполітизація державної служби в посткомуністичній Європі відбувалася нерівномірно й супроводжувалася інституційними відкатами [53, с. 42]. Цей висновок точно відображає суть трансформації. Деполітизація не була лінійним або автоматичним результатом демократизації. Навпаки, у багатьох країнах вона виявилася складною, оскільки правлячі партії все ще спокушались використовувати бюрократію як інструмент політичного впливу, патронажу або коаліційного контролю [53, с. 45]. Як

наслідок, якість реформи державного управління суттєво відрізнялася в регіоні. Деяким державам вдалося просунути далі до бюрократичних систем, заснованих на заслугах, та відносно стабільних, тоді як інші зберегли сильніші елементи партійного захоплення та адміністративної нестабільності [53, с. 98].

Важливим аспектом деполітизації державного апарату у постсоціалістичних державах стала люстрація – правовий механізм кадрового очищення влади, спрямований на усунення зі служби осіб, причетних до репресивних структур попереднього режиму. Зокрема, С. Власенко зазначає, що люстраційні процедури у країнах Центральної та Східної Європи виконували подвійну функцію: з одного боку, вони сприяли відновленню суспільної довіри до державних інституцій, а з іншого – створювали правові передумови для формування професійної, політично нейтральної державної служби, що відповідає європейським стандартам врядування [1, с. 40]. Саме тому люстраційні закони, ухвалені в Чехії (1991 р.), Болгарії (1992 р.), Польщі (1997 р.), країнах Балтії та інших постсоціалістичних країнах, слід розглядати не як ізольовані політичні акти, а як складову ширшого євроінтеграційного курсу, що поєднував моральне засудження тоталітарного минулого з практичною модернізацією публічної адміністрації.

Серед успішних прикладів побудови ефективних адміністративних систем є Польща, Чехія, а пізніше й Словаччина, хоча й вони мали певні невдачі. Їхній прогрес був пов'язаний із сильнішими коаліціями реформ, чіткішою стратегічною орієнтацією на членство в ЄС та більшою готовністю інституціоналізувати координацію всередині уряду [40, с. 117–118]. Трансформація адміністрації в цих державах включала зміцнення міністерств, що займаються європейськими справами, розробку процедур планування політики та поступову адаптацію державної служби до європейських принципів професіоналізму та підзвітності [70, с. 220]. Водночас навіть у цих відносно успішних випадках адміністративна реформа залишалася нерівномірною та політично суперечливою, особливо коли зміни в уряді призвели до поновлення спроб реполітизації державних інституцій [43, с. 262].

Натомість Болгарія та Румунія чіткіше ілюструють структурні обмеження формальної адміністративної модернізації. Обидві країни провели значні інституційні реформи та успішно адаптували більшу частину своїх систем управління до вимог вступу, проте вони також продемонстрували, що створення нових структур не забезпечує автоматично високоякісну адміністративну культуру [48, с. 206]. Тут проблеми, пов'язані зі слабкою бюрократичною автономією, непослідовним впровадженням, корупційними ризиками та крихкістю прийняття рішень на основі правил, зберігалися довше, ніж у деяких державах Центральної Європи [61, с. 3]. Це говорить про те, що трансформацію державного управління слід оцінювати не лише з огляду на законодавчі рамки чи організаційні схеми, а й за фактичною здатністю інституцій функціонувати неупереджено та передбачувано на практиці.

З точки зору теорії державного управління, ці відмінності не дивують. Так, К. Полліт і Г. Букерт стверджують, що реформа державного управління завжди формується історичними державними традиціями, політичним контекстом та інституційною спадщиною, а не лише абстрактними моделями. У країнах колишнього соціалістичного табору адміністративна реформа була більше процесом вибіркової адаптації, а не простим наслідуванням західноєвропейських адміністративних систем [64, с. 116]. Нові інституції могли бути запроваджені відносно швидко, але внутрішня культура управління, включаючи професійну етику, міжвідомчу координацію та повагу до процесуальної законності, змінювалася повільніше. Це пояснює, чому євроінтеграційні реформи в управлінні часто виглядали більш ефективними на папері, ніж у практичному впровадженні.

Трансформація правової системи була не менш фундаментальною. Соціалістичні правопорядки характеризувалися обмеженим ступенем судової автономії, слабкою культурою конституційних обмежень та концепцією права, підпорядкованої політичній владі. Натомість, вступ до Європейського Союзу вимагав від держав-кандидатів побудови правових систем, заснованих на верховенстві права, правовій визначеності, судовому перегляді, захисті прав та

ефективному впровадженні норм. Таким чином, євроінтеграційна реформа у правовій сфері передбачала не лише наближення до права ЄС, але й глибший внутрішній перехід від політизованої законності до автономного правового порядку [48, с. 53].

На практиці це означало широкий спектр реформ. Постсоціалістичні держави мали посилити конституційне судочинство, реформувати судові системи, покращити доступ до правосуддя, модернізувати адміністративне право та створити більш надійні механізми правового контролю за діями виконавчої влади [62, с. 87]. Вони також мали впровадити європейські правові принципи у національну правотворчу та правозастосовчу практику, що змінило не лише матеріальне законодавство, а й правове мислення судів та державних установ. Таким чином, правова система трансформувалася не лише інституційно, а й когнітивно: правові суб'єкти мали навчитися діяти в межах іншого нормативного всесвіту, структурованого на основі правозахисної аргументації, наднаціональних зобов'язань та більш вимогливих стандартів підзвітності [40, с. 15].

Важливою особливістю цієї правової трансформації було зростання значення судової влади. У соціалістичних системах суди рідко сприймалися як повністю автономні противаги політичній владі. Однак у контексті євроінтеграції судова незалежність стала однією з невід'ємних умов демократичної довіри та правової адаптації [48, с. 63]. Судова система мала стати здатною захищати права, переглядати рішення виконавчої влади та забезпечувати послідовне застосування закону [32, с. 16]. Це було особливо важливо, оскільки імплементація *acquis* вимагала не лише міністерств та парламентів, а й суддів, здатних тлумачити та застосовувати дедалі складніші правові норми у спосіб, сумісний з європейськими стандартами [42, с. 108].

Водночас постсоціалістичний досвід чітко продемонстрував, що формальна судова реформа не завжди гарантувала реальну правову автономію. У деяких країнах інститути конституційного правосуддя та звичайні суди були зміцнені та поступово інтегровані в культуру верховенства права. Однак в інших

країнах судові інституції залишалися вразливими до політизації, тиску виконавчої влади чи неформального впливу [61, с. 24]. Це одна з причин, чому трансформацію правової системи слід аналізувати як частину євроінтеграційної реформи, а не як ізольовану галузеву реформу. Правова система могла бути модернізована лише тією мірою, якою ширше політичне та адміністративне середовище підтримувало законність, передбачуваність та інституційне самообмеження [46, с. 211].

Взаємозалежність між реформою державного управління та правовою трансформацією є одним з найважливіших висновків, які можна зробити з досвіду колишнього соціалістичного табору. Професійна адміністрація без функціонуючої правової системи ризикує стати просто технократичною та недостатньо підзвітною. Сучасна правова база без адміністративної спроможності ризикує залишитися декларативною та невиконуваною [62, с. 63]. Євроінтеграційні реформи в Центральній та Східній Європі були успішними саме там, де ці дві сфери розвивалися паралельно. Отже, трансформацію адміністрування та трансформацію права слід розглядати як єдиний комплекс реформ, а не як окремі явища [42, с. 161].

Ця взаємозалежність також пояснює, чому трансформація правової системи мала адміністративний вимір, тоді як трансформація державного управління мала правовий вимір. Адміністративна реформа вимагала правових актів, що визначали б компетенції, процедури, стандарти найму та форми підзвітності [53, с. 166]. Правова реформа, у свою чергу, вимагала адміністративних органів, здатних до впровадження, моніторингу, ведення обліку та забезпечення дотримання. У постсоціалістичній Європі однією з центральних проблем було те, що держави часто швидше приймали правові рамки, ніж створювали адміністративні інституції, здатні забезпечити їм реальний ефект [70, с. 210]. Ця асиметрія стала однією з визначальних рис ширшого процесу євроінтеграційних реформ.

Особливо добре це ілюструє приклад Болгарії та Румунії. Обидві держави провели суттєві правові та адміністративні реформи до вступу, проте їхній досвід

після вступу показав, що недоліки в незалежності судової влади, антикорупційному правозастосуванні та практичному функціонуванні державних інституцій залишалися серйозними проблемами. У їхньому випадку трансформація правової та адміністративної систем була достатньою для підтримки вступу, але не завжди достатньою для забезпечення глибокої інституційної консолідації [48, с. 218]. Також важливий урок ілюструє Польща: навіть після періоду успішних реформ та вступу, пізніші політичні події можуть чинити тиск на незалежність судової влади та інституційний баланс, демонструючи, що євроінтеграційна трансформація не обов'язково є незворотною. Це означає, що трансформацію державного управління та правової системи слід розуміти як довгостроковий процес консолідації, а не лише як передприступну фазу.

З ширшої інституційної точки зору доречною та вкрай актуальною є думка Дж. Марча та Дж. Олсена: інституції – це не просто формальні структури, а організовані моделі правил та процедур, які формують політичні дії [52, с. 21]. У країнах колишнього соціалістичного табору євроінтеграційна реформа була ефективною там, де ці нові правила та процедури стали невід'ємною частиною повсякденної інституційної поведінки. Там, де реформа залишалася значною мірою формальною, інституції були більш вразливими до політизації, вибіркового правозастосування та інституційного дрейфу [52, с. 57]. З цієї причини трансформацію державного управління та правової системи слід оцінювати не лише за прийнятими законами чи створеними агентствами, а й за тим, чи ці інституції насправді генерували стабільність, законність та підзвітність на практиці [62, с. 87].

Ще однією важливою особливістю цих реформ був їхній ціннісно-орієнтований характер. Трансформація не обмежувалася адміністративною ефективністю чи технічною юридичною сумісністю. Вона також стосувалася поширення європейського етосу управління, зосередженого на законності, прозорості, підзвітності, пропорційності та повазі до прав особистості [59, с. 926]. У постсоціалістичних державах цей нормативний вимір був особливо

значущим, оскільки він являв собою відхід від традицій інструментального управління та правового підпорядкування політичній владі [42, с. 18]. Іншими словами, євроінтеграційні реформи у сферах державного управління та права були не лише інституційними реформами; вони також були реформами політичної культури держави.

Таким чином, трансформацію системи державного управління та правової системи слід розглядати як одну з найглибших євроінтеграційних реформ, проведених країнами колишнього соціалістичного табору. Вона передбачала професіоналізацію та деполітизацію державного управління, посилення інституційної координації, реконструкцію правового порядку на основі верховенства права та розбудову судової та адміністративної спроможності, необхідної для функціонування в рамках Європейського Союзу. Порівняльний досвід Центральної та Східної Європи показує, що вирішальним питанням було не формальне прийняття реформ, а те, якою мірою ці реформи змінили реальне функціонування держави. Саме з цієї причини трансформацію державного управління та правової системи слід розглядати як одну з найважливіших основ успішної євроінтеграції.

Висновки до розділу 2

Дослідження, здійснене у розділі 2, дозволяє зробити висновок, що євроінтеграційні реформи в країнах колишнього соціалістичного табору були не фрагментарними секторальними змінами, а комплексною трансформацією держави в її політичному, правовому та адміністративному вимірах. Досвід Центральної та Східної Європи показує, що успішний рух до Європейського Союзу залежав не лише від декларованої політичної лояльності європейському курсу, а й від здатності держав перебудувувати інституції, модернізувати управління та забезпечувати ефективну дію права на практиці. У цьому сенсі євроінтеграційну реформу слід розуміти як довгостроковий процес інституційної реструктуризації, а не як короткострокову адаптацію до зовнішніх вимог.

По-перше, доведено, що політичні та інституційні реформи сформували початкову основу європейської трансформації в постсоціалістичних державах. Демократична конкуренція, стабілізація партійної системи, конституційні обмеження влади та побудова інституцій, здатних функціонувати поза партійним контролем, були вирішальними передумовами успішної інтеграції. Водночас порівняльний аналіз Польщі, Чехії, Словаччини, Болгарії, країн Балтії та Румунії демонструє, що результати реформ варіювалися залежно від сили реформаторських коаліцій, якості політичної конкуренції та здатності держави інституціоналізувати демократичні зміни. Таким чином, досвід країн колишнього соціалістичного табору підтверджує, що політична реформа була ефективною лише тоді, коли вона супроводжувалася побудовою стійких інституцій, а не обмежувалася лише виборчою демократизацією.

По-друге, встановлено, що адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу була однією з центральних євроінтеграційних реформ у регіоні. Однак аналіз доводить, що наближення до *acquis* не може бути зведене до формального прийняття правових актів. Його справжнє значення полягало в переорієнтації національних правових систем на принципи, стандарти та регуляторну логіку Європейського Союзу. Постсоціалістичний досвід чітко демонструє, що вирішальна різниця полягала не між старими та новими правовими текстами, а між формальним перенесенням та ефективним впровадженням. Держави, яким вдалося поєднати законодавчу адаптацію з інституційною спроможністю та узгодженою адміністративною координацією, досягли більшого успіху, ніж ті, де реформа залишалася переважно декларативною.

По-третє, підтверджено, що трансформація системи державного управління та правової системи становила практичну основу євроінтеграційної реформи. Без професійної адміністрації, стабільних бюрократичних процедур, незалежності судової влади та ефективного правозастосування ні політична модернізація, ні законодавча адаптація не могли б стати сталими. У цьому відношенні постсоціалістичний досвід повністю підтверджує актуальність тези

Й. Мейер-Салінга про складний і нелінійний характер деполітизації державної служби у посткомуністичному регіоні. Ця думка особливо доречна, оскільки вона відображає центральне протиріччя того періоду: державне управління мало стати професійним та політично нейтральним, проте в багатьох державах воно залишалося вразливим до партійного впливу, кадрової нестабільності та інституційної крихкості.

По-четверте, у розділі показано, що трансформаційна роль Європейського Союзу була суттєвою, але не самодостатньою. Умовності ЄС, законодавчий скринінг, моніторинг вступу та інституційні вимоги створили міцну зовнішню основу для реформ, проте фактична глибина змін залежала від внутрішньополітичних умов, адміністративного професіоналізму та готовності національних еліт інтернаціоналізувати європейські стандарти. З цієї причини євроінтеграційні реформи в країнах колишнього соціалістичного табору слід розглядати як результат взаємодії між зовнішніми стимулами та внутрішніми процесами державотворення, а не як просте перенесення європейських норм у пасивні держави-реципієнти.

По-п'яте, ключовий висновок розділу полягає в тому, що головний виклик постсоціалістичної євроінтеграції полягає не у формальному прийнятті реформ, а в їх інституційному закріпленні. Розглянуті випадки показують, що правова адаптація, адміністративна модернізація та демократизація можуть формально завершитися, але їхнє реальне інституційне закріплення залишається довготривалим завданням, яке вимагає послідовної політичної волі та сталої спроможності держав.

РОЗДІЛ 3.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДОСВІД ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

3.1. Характерні риси євроінтеграційних реформ у країнах Центральної та Східної Європи

Євроінтеграційні реформи, що реалізувалися в країнах Центральної та Східної Європи, мали низку специфічних рис, що відрізняли їх як від класичного західноєвропейського шляху інституційного розвитку, так і від інших регіональних моделей демократичного переходу. Їхньою головною особливістю було те, що ці реформи здійснювалися не в стабільному конституційному середовищі, а в умовах одночасної системної трансформації. Держави колишнього соціалістичного табору були змушені одночасно демократизувати політичні інститути, лібералізувати економіку, перебудувувати державне управління, зміцнювати верховенство права та адаптувати національне законодавство до європейських стандартів. З цієї причини євроінтеграцію в регіоні слід тлумачити не як додатковий напрямок модернізації, а як комплексну стратегію постсоціалістичної державної трансформації [59, с. 921].

Однією з принципових рис євроінтеграційних реформ у Центральній та Східній Європі була їхня чітко виражена зовнішньо-внутрішня подвійність. З одного боку, реформи були зумовлені внутрішніми потребами: кризою соціалістичних інституцій, делегітимізацією однопартійного правління, необхідністю ринкової модернізації та прагненням стати частиною демократичного європейського політичного простору. З іншого боку, реформи були сильно структуровані зовнішніми стимулами, що надходили від Європейського Союзу, особливо через умови вступу та вимогу наближення національних інституцій до стандартів Союзу [18, с. 1]. Ця подвійність робила

процес реформ принципово відмінним від виключно внутрішнього переходу. У контексті Центральної та Східної Європи трансформація держав розгорталася в постійній взаємодії із зовнішнім нормативним центром, який визначав орієнтири, оцінював прогрес і пов'язував результати реформ з перспективою членства [59, с. 937].

Другою характерною рисою була стратегічна роль умов вступу: Копенгагенська вимога «здатності брати на себе зобов'язання членства» означала, що держави-кандидати мали продемонструвати реальну інституційну, правову й адміністративну спроможність функціонувати в межах Європейського Союзу [19, с. 13]. Тим самим модель реформ пов'язала внутрішню модернізацію зі структурованим та вимірюваним зовнішнім стандартом-

Ще однією важливою особливістю цих реформ був їхній комплексний та міжгалузевий характер. Євроінтеграція торкнулася майже кожної сфери держави. Вона змінила виборчі системи, законодавчі процеси, державне управління, судову організацію, антикорупційну політику, регулювання ринку, трудове право, управління кордонами, місцеве самоврядування та механізми державної підзвітності. Іншими словами, реформи не були зосереджені в одній вузькій інституційній сфері. Вони являли собою трансформацію всієї держави, яка переосмислила архітектуру державної влади [77, с. 39]. Ця комплексність пояснює, чому євроінтеграційні реформи в Центральній та Східній Європі були такими вимогливими. Держави не просто коригували пріоритети зовнішньої політики; вони перебудовували внутрішню логіку управління відповідно до європейських правових та адміністративних принципів [9, с. 78].

Водночас ці реформи мали чітко виражений інституційний характер. Їхній успіх залежав не лише від законів та декларацій, а й від якості інституційних рамок, за допомогою яких ці закони та рішення впроваджувалися. Дослідження європеїзації правильно підкреслюють, що внутрішні зміни відбуваються, коли європейські вимоги взаємодіють з національними інституціями, процедурами та структурами прийняття рішень [18, с. 2]. Це означає, що специфічною рисою постсоціалістичної євроінтеграції було не просто імпорт норм з Брюсселя, а

реструктуризація самої держави, щоб ці норми можна було перетворити на функціонуюче управління. Там, де інституції ставали сильнішими, більш передбачуваними та більш професійними, реформи досягали глибших результатів. Там, де інституції залишалися політизованими або слабкими, наближення часто залишалося формальним та неповним [59, с. 944].

Ще однією характеристикою євроінтеграційних реформ у Центральній та Східній Європі був їх асиметричний характер. Держави-кандидати мали адаптуватися до вже існуючого правового та інституційного порядку. Вони не брали участі в створенні основних правил вступу з позиції рівності. Натомість вони вступили в процес, у якому Європейський Союз значною мірою визначав стандарти, послідовність реформ та критерії оцінки. Ця асиметрія створила потужну динаміку реформ, оскільки винагорода за членство була достатньо привабливою, щоб мотивувати уряди до складних і часто політично дорогих трансформацій [54, с. 473]. Водночас асиметрія також спричиняла напруженість: внутрішні актори могли сприймати деякі реформи як нав'язані ззовні, технократичні або недостатньо вкорінені в місцевих політичних дебатах. Отже, однією з особливостей євроінтеграційних реформ регіону була постійна потреба узгоджувати зовнішній європейський тиск з внутрішньою політичною легітимністю [18, с. 2].

Тісно з цим була пов'язана ще одна важлива особливість: реформи були глибоко політичними, навіть коли вони були представлені в технічному чи юридичному плані. Наближення до *acquis*, судова реформа, правила державних закупівель, конкурентне законодавство, модернізація державної служби та антикорупційні заходи мали розподільчі наслідки. Вони обмежували старі мережі впливу, послаблювали можливості для клієнтелістського контролю та часто кидали виклик інтересам груп, які отримували вигоду від перехідної нестабільності або слабого регулювання [61, с. 3]. З цієї причини євроінтеграційні реформи в Центральній та Східній Європі не можна інтерпретувати як нейтральні адміністративні коригування. Вони були вплетені в політичний конфлікт, конкуренцію між партіями та боротьбу за майбутню

природу держави [46, с. 211]. Саме тому подібні європейські вимоги призвели до різних результатів у різних країнах.

Диференційований характер траєкторій реформ сам по собі є однією з ключових рис досвіду Центральної та Східної Європи. Хоча країни регіону часто об'єднувалися як постсоціалістичні держави, їхні євроінтеграційні реформи розгорталися не однаково. Польща та Чехія загалом швидше просувалися в інституційній стабілізації та правовій адаптації, тоді як траєкторія Словаччини спочатку більше залежала від змін у внутрішньополітичному керівництві. Румунії та Болгарії вдалося завершити офіційне приєднання, але їхній досвід показав, що глибока консолідація верховенства права та адміністративної неупередженості може відставати від законодавчої адаптації [61, с. 24]. Ця варіація демонструє, що євроінтеграційні реформи ніколи не були суто механічною реакцією на тиск ЄС. Їхня глибина залежала від внутрішньої політичної конкуренції, адміністративної спроможності, коаліцій реформаторів та ступеня інтерналізації європейських норм, а не лише транспозиції [18, с. 2].

Ще однією специфічною особливістю було центральне місце реформи державного управління. У країнах Центральної та Східної Європи успіх євроінтеграції значною мірою залежав від того, чи мала держава професійну бюрократію, здатну проводити складні правові та інституційні зміни. Саме тому реформа державної служби стала такою важливою частиною процесу інтеграції. Особливо точним у цьому відношенні є висновок Й. Мейєр-Салінга про нерівномірний характер адміністративної реформи в посткомуністичній Європі [53, с. 45, 98]. Ця думка є тут дуже доречною, оскільки вона показує, що реформа державного управління не була ні гладкою, ні гарантованою. Навіть там, де демократичні інституції були офіційно створені, адміністрації часто залишалися вразливими до партійних призначень, нестабільності персоналу та збереження неформальних практик управління.

Важливим інституційним виміром євроінтеграції постсоціалістичних країн стала координація в межах Вишеградської четвірки (V4) – регіонального формату співпраці Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини, заснованого

15 лютого 1991 року у Вишеграді. Зокрема, цей формат дозволив державам-кандидатам узгоджувати позиції у переговорах з ЄС, спільно готуватися до вступу, обмінюватися досвідом адаптації *acquis*, координувати транскордонну та регіональну політику. Вишеградська четвірка стала прикладом того, як регіональна субсидіарна кооперація може посилювати переговорну спроможність країн-кандидатів, прискорювати процеси наближення до європейських стандартів і формувати спільний простір політичної довіри та стратегічного діалогу з інституціями ЄС. У країнах Вишеградської четвірки підтримка вступу становила 77,3–92,5 %, а, наприклад, у балтійських державах – 66,8–91,1 %, що підтверджує широку суспільну легітимність інтеграційного курсу [28] (Додаток А).

Ще одним характерним аспектом євроінтеграційних реформ у країнах Центральної та Східної Європи стала децентралізація публічної влади. Передача частини повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності на регіональний і місцевий рівні розглядалася не як суто адміністративне питання, а як невід’ємна складова європеїзації, оскільки сама модель ЄС ґрунтується на принципах субсидіарності та багаторівневого врядування. Зокрема, Польща у 1998–1999 роках провела масштабну територіальну реформу, яка передбачала створення 16 воєводств з повітами та гмінами, компетенції яких були чітко розмежованими; Чехія запровадила систему 14 самоврядних країв; Словаччина оновила систему вищих територіальних одиниць; подібні процеси відбулися в Угорщині, Болгарії, Румунії та країнах Балтії. Децентралізація забезпечила місцевим громадам доступ до структурних фондів ЄС, посилила підзвітність влади перед громадянами, сприяла розвитку регіонального планування та стала практичним механізмом імплементації європейських норм урядування на всіх рівнях публічного управління. Для України цей досвід є особливо цінним, оскільки вітчизняна реформа децентралізації 2014–2020 років значною мірою спиралася саме на польську та балтійську моделі, і її успішне завершення розглядається як одна з ключових передумов подальшого просування на шляху до членства в Європейському Союзі.

Правовий вимір євроінтеграційних реформ був однаково виразним. У Західній Європі інтеграція зазвичай розвивалася на основі вже функціонуючих демократичних правових систем. Однак у Центральній та Східній Європі адаптація до законодавства ЄС була частиною ширшого переходу від соціалістичної законності до конституціоналізму верховенства права. Це означало, що правова реформа мала подвійну функцію. Вона служила як наближенням до *acquis*, так і внутрішнім переосмисленням внутрішнього правового порядку [59, с. 926]. Закони не просто переписувалися, щоб задовольнити Брюссель. Вони стали інструментами для побудови правової визначеності, обмеження дискреції виконавчої влади, захисту прав та створення судово-застосовних правил управління. Тому однією з особливостей євроінтеграційних реформ регіону було те, що правова адаптація та правова трансформація відбувалися одночасно [18, с. 1].

Важливо також наголосити, що євроінтеграційні реформи в Центральній та Східній Європі характеризувалися взаємодією формального успіху та суттєвої нестабільності. Кільком країнам вдалося адаптувати інституції, модернізувати законодавство, створити нові агентства та завершити переговори про вступ протягом відносно коротких історичних періодів. Однак, пізніший розвиток подій у деяких випадках показав, що інституційна консолідація залишалася вразливою до відступу від демократії, нападів на незалежність судової влади та поновлення політизації держави [46, с. 211]. Дослідження тенденцій відступу від верховенства права в Європейському Союзі чітко демонструє, що формально вступ не забезпечив автоматичної незворотної інтерналізації ліберально-демократичних стандартів [61, с. 3]. Це означає, що однією з найважливіших рис євроінтеграційних реформ регіону є їхня неповна остаточність: вступ ознаменував собою важливе інституційне досягнення, але не кінець боротьби за демократичну та правову консолідацію.

Ще однією важливою характеристикою був зв'язок між реформою та ідентичністю. Для багатьох держав Центральної та Східної Європи євроінтеграція не розглядалася виключно як інституційна модернізація чи

економічна перевага. Це також розумілося як цивілізаційне повернення до Європи, символічний та політичний відхід від соціалістичного та радянського минулого, а також підтвердження демократичної приналежності. Цей вимір, зумовлений ідентичністю, надав реформам додаткове джерело легітимності, особливо на ранніх етапах переходу. Водночас це також означало, що євроінтеграція мала емоційне значення, що виходило за межі адміністративної раціональності. Це зробило реформи політично потужними, але також могло призвести до розчарування, коли практичний тягар адаптації виявився важчим, ніж очікувалося [59, с. 937].

Досвід регіону також показує, що євроінтеграційні реформи мали серйозну проблему послідовності. Деякі реформи мали відбуватися одночасно, проте на практиці вони часто залежали одна від одної. Адаптація законодавства вимагала адміністративної спроможності. Адміністративна реформа залежала від політичної стабільності. Трансформація судової системи вимагала як правових змін, так і ширшої поваги до інституційної автономії. Антикорупційна реформа залежала від одночасного функціонування прокуратури, судів, державного управління та політичної підзвітності [61, с. 24]. Таким чином, однією з особливостей центрально- та східноєвропейської моделі реформ був високий ступінь взаємозалежності між секторами імплементації цих змін. Слабкість в одній сфері могла підірвати прогрес в інших, що робило узгодженість та безперервність необхідними для успіху [77, с. 39].

З точки зору України, можливо, найважливішою особливістю досвіду Центрально- та Східноєвропейської Європи є те, що євроінтеграційні реформи були успішними там, де вони стали частиною ширшої логіки державотворення, а не вузького дипломатичного порядку денного. Українські дослідники також наголошують, що європейську інтеграцію слід розуміти як стратегічний напрямок модернізації управління та правових інституцій, а не просто як гасло зовнішньої політики [2, с. 3]. Постсоціалістичні випадки підтверджують цей висновок. Там, де реформу трактували як системну трансформацію державної влади, результати були глибшими та стійкішими. Там, де до європейських вимог

підходили вибірково або інструментально, процес реформ ставав більш крихким і часто призводив лише до часткової конвергенції [8, с. 35].

Отже, специфічні риси євроінтеграційних реформ у країнах Центральної та Східної Європи можна підсумувати наступним чином: вони були комплексними, а не секторальними; стимульованими ззовні, але опосередкованими всередині країни; асиметричними стосовно Європейського Союзу; високоінституційними за своєю природою; глибоко політичними, незважаючи на їх технічний вигляд; залежними від адміністративної та правової спроможності; мінливими за своїми результатами; та вразливими до пізніших змін, якщо вони не будуть закріплені в стійких демократичних інституціях [18, с. 2]. Їхнє ширше значення полягає в тому, що вони надають історично багатий приклад того, як зовнішня європейська інтеграція може структурувати внутрішню трансформацію держави, не визначаючи повністю її результат [59, с. 944].

У цьому сенсі шлях Центральної та Східної Європи демонструє, що євроінтеграційні реформи є найефективнішими, коли вони поєднують політичний консенсус, інституційний професіоналізм, правову узгодженість та довгострокову відданість верховенству права. Водночас той самий досвід застерігає від надмірно формальних або тріумфалістських інтерпретацій вступу. Членство може вінчати процес реформ, але воно не скасовує необхідності постійної інституційної стриманості та демократичної пильності. Саме з цієї причини вивчення особливостей євроінтеграційних реформ у Центральній та Східній Європі має не лише історичний інтерес. Воно має безпосереднє відношення до сучасної траєкторії реформ в Україні та до пошуку моделі європейської трансформації, яка є одночасно ефективною та інституційно стійкою.

3.2. Узагальнення досвіду інтеграції постсоціалістичних держав до Європейського Союзу

Досвід інтеграції постсоціалістичних держав до Європейського Союзу дозволяє сформулювати низку ширших теоретичних та практичних висновків, які виходять за рамки історії окремих випадків приєднання. Траєкторія розвитку країн Центральної та Східної Європи показує, що приєднання до ЄС не було вузько дипломатичною чи виключно правовою процедурою. Це був довгостроковий процес реструктуризації держави, економіки, державного управління, правової системи та ширшого політичного порядку відповідно до європейських норм та інституційних очікувань [70, с. 10]. У цьому сенсі постсоціалістичний досвід демонструє, що європейська інтеграція стала однією з найважливіших рамок системної трансформації в сучасній Європі [59, с. 921].

Перший узагальнений висновок полягає в тому, що для постсоціалістичних країн європейська інтеграція функціонувала як модель комплексної модернізації, а не як звичайний зовнішньополітичний вибір. Після краху соціалістичних систем цим державам потрібні були не лише нові міжнародні зв'язки, а й нова логіка державності, публічної влади та правового порядку. Перспектива членства в ЄС пропонувала саме такі рамки, оскільки поєднувала демократичні принципи, ринкові стандарти, адміністративні вимоги та правові зобов'язання в межах єдиного стратегічного горизонту [58, с. 30]. Саме тому процес інтеграції в постсоціалістичному регіоні слід тлумачити як державотворчий проєкт особливого роду: він пов'язував зовнішні цілі приєднання з внутрішньою інституційною реконструкцією [42, с. 22].

Другий важливий висновок полягає в тому, що вирішальна сила Європейського Союзу стосовно постсоціалістичних держав полягає в його здатності перетворити членство на структурований механізм тиску на реформи. ЄС перетворив критерії вступу на механізм примусу до системних реформ [19, с. 13]. Це формулювання було не просто юридичною фразою. Воно встановило основний принцип усього процесу розширення: приєднання було обумовлене

трансформацією самої держави-кандидата. Як наслідок, постсоціалістичний досвід показує, що європейська інтеграція була ефективною там, де зовнішні стимули були конкретними, переконливими та пов'язаними з детальним набором інституційних та правових очікувань [32, с. 8].

Водночас досвід постсоціалістичних держав також доводить, що однієї лише зовнішньої обумовленості ніколи не було достатньо. Успіх інтеграції значною мірою залежав від внутрішньополітичних конфігурацій, наявності орієнтованих на реформи еліт та здатності політичного керівництва перетворити європейські вимоги на цілісний національний проєкт [74, с. 109]. Порівняльні траєкторії Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії та Болгарії показують, що та сама європейська структура може призвести до різних результатів залежно від рівня політичного консенсусу, стабільності партійної системи та якості демократичної конкуренції [70, с. 210]. Тому одним із ключових узагальнень є те, що європеїзація працювала найефективніше там, де її підтримували внутрішні коаліції реформ, а не розглядали лише як зовнішнє зобов'язання [18, с. 2].

Третій узагальнений висновок стосується центральної ролі інституцій. Постсоціалістичний досвід демонструє, що вступ не був забезпечений лише деклараціями про демократичні наміри чи навіть масштабними законодавчими змінами. Вирішальним питанням було те, чи зможе держава створити інституції, здатні впроваджувати реформи законним, стабільним та передбачуваним чином [62, с. 63]. Міністерства, суди, парламенти, регуляторні органи та місцеві адміністративні органи мали стати більш професійними, скоординованими та процедурно надійними. У цьому відношенні інтеграцію до Європейського Союзу слід розуміти як випробування інституційної зрілості. Там, де інституції були сильнішими, результати реформ виявилися глибшими та стійкішими; там, де вони залишалися політизованими або адміністративно слабкими, європейська адаптація, як правило, залишалася радше формальною, ніж суттєвою [64, с. 211].

Цей висновок особливо помітний у сфері державного управління. Досвід постсоціалістичних держав показує, що професійна та відносно деполітизована державна служба була однією з найважливіших умов успішної євроінтеграції.

Без адміністративної наступності, юридичної експертизи та бюрократичної координації навіть добре розроблені реформи не могли бути ефективно впроваджені. У цьому контексті висновок Й. Мейєр-Салінга про нерівномірний і часто зворотний характер адміністративної трансформації в посткомуністичній Європі залишається особливо доречним [53, с. 84]. Ширший урок очевидний: європейський шлях постсоціалістичних держав був успішним не там, де адміністрації були просто реорганізовані на папері, а там, де вони поступово набували професійної спроможності та інституційної автономії на практиці [55, с. 45, 96].

Четвертий узагальнений висновок стосується адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу. Досвід постсоціалістичних держав демонструє, що законодавча адаптація була одним із центральних інструментів інтеграції, але ніколи не була просто питанням транспозиції правових актів [32, с. 20]. Важливою була здатність держави впроваджувати, тлумачити та забезпечувати дотримання нової правової бази в повсякденному управлінні [42, с. 108]. Отже, головний урок законодавчої адаптації полягає в тому, що транспозицію та імплементацію необхідно аналізувати разом. Там, де правовий порядок був європеїзований лише текстуально, реформа залишалася поверхневою. Там, де адаптація підтримувалася адміністративною спроможністю, ефективністю судової системи та правовою узгодженістю, вона стала частиною глибшої інституційної трансформації [59, с. 937].

П'ятий висновок полягає в тому, що інтеграція постсоціалістичних держав була нерівномірною за своєю природою. Хоча ці держави мали спільну спадщину соціалізму, вони суттєво відрізнялися державною спроможністю, стратегіями еліт, консенсусом щодо реформ, економічною структурою та стійкістю суспільства [58, с. 37]. Саме тому деякі країни відносно швидко рухалися до стабільної інституційної адаптації, тоді як інші переживали повільніші, більш вибіркові або більш крихкі траєкторії реформ [74, с. 182]. Тому ширший постсоціалістичний досвід не підтримує ідею єдиної уніфікованої моделі вступу. Натомість він демонструє, що європейська інтеграція діяла через

поєднання спільних зовнішніх стандартів та дуже диференційованих внутрішніх шляхів [40, с. 15].

Ця нерівномірність дозволяє сформулювати ще одне узагальнення: вступ не слід тлумачити як кінцеву точку трансформації [61, с. 24]. Європейська інтеграція має як передступну фазу прискорених реформ, так і післявступну фазу інституційної консолідації, і остання може бути не менш важливою, ніж перша. Динаміка індексу верховенства права після вступу є неоднорідною: найбільший спад зафіксовано в Угорщині (-0,18) і Польщі (-0,13), тоді як Румунія (+0,08) та країни Балтії продемонстрували поліпшення [78; 79] (Додаток Б).

З цього безпосередньо випливає шостий узагальнений висновок: найстійкіші результати інтеграції були досягнуті там, де європейські норми були інтерналізовані як частина внутрішньої політичної та правової культури, а не дотримувалися інструментально. Якщо еліти ставилися до європейських вимог лише як до тимчасового шляху до членства, реформи часто залишалися поверхневими та вразливими до скасування. Натомість, коли принципи законності, підзвітності, адміністративної неупередженості та інституційного самообмеження стали частиною внутрішньої логіки управління, європеїзація мала більш стійкі наслідки [59, с. 944]. Це означає, що довгострокове значення вступу залежало не лише від того, що держави формально робили до вступу до Союзу, але й від того, чи врахували вони нормативні основи європейського управління у своїй власній інституційній поведінці [18, с. 2].

Сьомий важливий висновок стосується взаємозв'язку між демократією та спроможністю держави. Постсоціалістичний досвід демонструє, що самі лише демократичні вибори не забезпечують успішної інтеграції, якщо держава залишається слабкою, фрагментованою або вразливою до партійного захоплення. І навпаки, технічна адміністративна реформа без демократичної підзвітності також є недостатньою, оскільки вона не створює легітимності та політичної стриманості, необхідних для стабільного інституційного розвитку [52, с. 21]. Ширший урок постсоціалістичної інтеграції полягає в необхідності

балансу: демократична конкуренція, інституції верховенства права та професійне державне управління повинні розвиватися разом. Там, де один із цих елементів залишався нерозвиненим, загальний процес реформ став непослідовним та нестабільним [62, с. 87].

Восьмий узагальнений висновок полягає в тому, що інтеграцію постсоціалістичних держав до ЄС слід розглядати як історично унікальне поєднання зовнішнього управління та внутрішньої трансформації. Європейський Союз не просто спостерігав за змінами, які вже відбувалися, чи винагороджував їх. Він активно структурував порядок денний реформ через обумовленість, моніторинг, законодавчі акти, скринінг та інституційні орієнтири [42, с. 70]. Водночас Союз не міг безпосередньо замінити національні інституції або генерувати реформи там, де бракувало внутрішньої політичної волі [70, с. 220]. Ця подвійність є одним із найважливіших уроків постсоціалістичного досвіду. Вона показує як трансформаційний охоплення ЄС, так і межі цього охоплення. Європейська інтеграція може потужно спрямовувати реформи, але вона не може замінити внутрішню інституційну відповідальність [48, с. 218].

Також можна узагальнити соціальне та політичне значення інтеграції для постсоціалістичних країн. Для багатьох з них вступ до Європейського Союзу інтерпретувався не лише як питання ефективності політики чи економічної вигоди, а й як символічне повернення до Європи та остаточний розрив із соціалістичним та радянським минулим. Цей символічний вимір посилив громадську підтримку реформ та надав інтеграції цивілізаційного значення, що виходило за межі вузької адміністративної раціональності [59, с. 926]. Однак, той самий досвід також показує, що лише символічна легітимність не може підтримувати трансформацію нескінченно. Після досягнення приєднання подальша довіра до європейського проєкту дедалі більше залежить від практичної якості управління, справедливості, інституційної справедливості та соціальних можливостей [61, с. 43].

З точки зору порівняльного політико-правового аналізу, постсоціалістичний досвід дозволяє зробити ще один важливий висновок:

європейська інтеграція була найуспішнішою там, де вона стала цілісною національною стратегією, що поєднує політичну реформу, правову адаптацію, адміністративну модернізацію та інституційну консолідацію в єдину логіку реформ [42, с. 161]. Там, де ці виміри розвивалися ізольовано один від одного, реформа залишалася фрагментарною та часто менш стійкою [64, с. 116]. Таким чином, досвід постсоціалістичних держав підтверджує, що приєднання слід розуміти як кульмінацію складного процесу трансформації, а не як його заміну. Держава мала змінитися до членства, але вона також мала залишатися здатною захищати результати цих змін після приєднання [61, с. 24].

Для України узагальнений досвід постсоціалістичних держав має пряме практичне значення. Він демонструє, що рух до Європейського Союзу вимагає не лише правового наближення та політичних декларацій, але й стійкого внутрішнього консенсусу на користь реформ, сильних адміністративних інституцій, незалежності судової влади та справжньої культури впровадження [2, с. 3]. Порівняльний досвід колишнього соціалістичного табору також показує, що найнебезпечніші ризики виникають там, де реформи стають надмірно формальними, політично вибірковими або слабо інституціоналізованими. Тому головний урок для України полягає не лише в тому, що європейська інтеграція можлива, а в тому, що її успіх залежить від здатності держави до комплексної та послідовної трансформації з часом [8, с. 35].

Таким чином, узагальнення досвіду інтеграції постсоціалістичних держав до Європейського Союзу дозволяє сформулювати ширший аналітичний висновок: постсоціалістичний шлях до Європи був процесом стимульованої ззовні, але опосередкованої зсередини державної трансформації, в якій вирішальними факторами були інституційна спроможність, демократична воля, адміністративний професіоналізм, правова ефективність та довгострокове закріплення верховенства права. Цей досвід слід розглядати як надзвичайно цінний не тому, що він пропонує механічну модель для наслідування, а тому, що він розкриває реальні умови, за яких європейська інтеграція стає стійкою та історично ефективною.

3.3. Перспективи використання євроінтеграційного досвіду для подальших реформ в Україні

Досвід постсоціалістичних держав, які успішно рухалися до членства в Європейському Союзі, має суттєву практичну цінність для України, але ця цінність полягає не в механічному наслідуванні іноземних інституційних моделей. Його справжня важливість полягає в можливості визначення тих принципів, логіки реформ та механізмів управління, які виявилися ефективними в умовах глибокої політичної та правової трансформації і тому можуть бути адаптовані до українських реалій. У цьому сенсі європейський досвід Центральної та Східної Європи слід розглядати як джерело стратегічних орієнтирів, а не як готову формулу. Шлях України до Європейського Союзу розгортається в умовах, які суттєво відрізняються від перехідного середовища 1990-х років, насамперед тому, що країна одночасно проводить інституційні реформи, протистоїть зовнішній агресії та планує масштабне післявоєнне відновлення. Тим не менш, ширший урок постсоціалістичної інтеграції залишається дуже актуальним: сталий прогрес до ЄС можливий лише там, де європеїзація стає внутрішнім проектом модернізації держави, а не вузько дипломатичним курсом [59, с. 937]. Українські наукові дослідження також наголошують, що європейську інтеграцію слід розглядати як перспективний напрямок модернізації держави та публічного управління, а не лише як декларативний зовнішньополітичний вибір [9, с. 78].

Одна з найважливіших перспектив використання європейського досвіду в Україні стосується формування цілісної та довгострокової державної стратегії реформ. Досвід постсоціалістичних членів ЄС чітко демонструє, що успішна інтеграція була досягнута там, де європейський курс став стабільним політичним пріоритетом, а не епізодичним гаслом, залежним від зміни урядів чи короткострокових електоральних розрахунків [54, с. 506]. Цей урок особливо важливий для України. Майбутня ефективність реформ залежатиме не лише від швидкості адаптації законодавства, але й від того, чи європейська інтеграція

вбудована в стратегічну логіку держави як постійний напрямок інституційного розвитку. Це включає безперервність цілей реформ, передбачуваність державної політики та здатність політичної системи зберігати імпульс реформ, незважаючи на кризи, електоральні зміни чи зовнішній тиск. Іншими словами, перша перспектива, яку відкриває європейський досвід, полягає в необхідності трансформації проєвропейського курсу в стабільну доктрину державного управління та державного будівництва.

Друга важлива перспектива полягає в реформі державного управління. Досвід Центральної та Східної Європи показав, що вступ до Європейського Союзу вимагає не просто демократичної легітимності, а й адміністрації, здатної впроваджувати рішення законно, послідовно та професійно. Це означає, що для України це питання не обмежується загальними закликами до бюрократичної модернізації. Центральним завданням є побудова системи державного управління, стійкої до політизації, здатної забезпечити безперервність реалізації політики та орієнтованої на служіння, законність та інституційну відповідальність [59, с. 937]. В українському контексті це завдання набуває особливої актуальності, оскільки управління воєнним часом та повоєнна відбудова створюють додатковий тиск на державний апарат, підвищуючи потребу в координації, процедурній чіткості, кадровій стабільності та професійній компетентності [9, с. 78]. Отже, однією з найчіткіших перспектив застосування європейського досвіду є послідовне зміцнення адміністративної спроможності як необхідної умови успішної євроінтеграції.

Ця перспектива також включає професіоналізацію та деполітизацію державної служби. Постсоціалістичний досвід продемонстрував, що європейська інтеграція просувалася успішніше там, де бюрократія поступово набувала рис професіоналізму, безперервності та відносної ізоляції від короткострокових партійних інтересів. Хоча процес реформ був нерівномірним, його ширший урок залишається безпомилковим: слабка або політично залежна бюрократія не може служити надійним інструментом європейської трансформації. Описана Й. Мейер-Салінгом посткомуністична модель

утруднень із деполітизацією державного апарату [53] залишається дуже актуальною і для України, оскільки вона відображає центральну небезпеку реформ: державний апарат може бути формально модернізований, залишаючись при цьому суттєво вразливим до політичного втручання. Відповідно, використання європейського досвіду в Україні має зосереджуватися не лише на зміні статутів та структур, але й на створенні справді заснованого на заслугах адміністративного середовища, яке захищає інституційну пам'ять, безперервність політики та юридичний професіоналізм.

Третя ключова перспектива стосується верховенства права та судової влади. Постсоціалістичний досвід Центральної та Східної Європи переконливо показує, що формальне прийняття європейських норм не гарантує автоматично консолідації правового порядку. У кількох державах, навіть після вступу, проблеми зберігалися або знову виникали у сфері незалежності судової влади, конституційного балансу та захисту від втручання виконавчої влади [61, с. 3]. Це один з найважливіших уроків-попереджень для України. Європейський досвід може бути продуктивно використаний лише за умови, що верховенство права розуміється не як формальна вимога вступу, а як інституційна основа всіх інших реформ. Без судової автономії, правової визначеності та ефективного судового контролю адміністративна реформа ризикує перетворитися на технократичну централізацію, тоді як законодавча адаптація ризикує стати суто декларативною [46, с. 211]. Таким чином, однією з найважливіших перспектив для України є зміцнення судової влади як незалежного гаранта законності в процесі євроінтеграції та післявоєнної відбудови.

Це безпосередньо призводить до іншої перспективи: необхідності переходу від формального законодавчого наближення до реального впровадження європейських норм. Постсоціалістичний досвід неодноразово показував, що лише транспозиції законодавства недостатньо. Справжнє питання полягає в тому, чи стають прийняті правові акти частиною функціонуючого порядку управління та чи здатні інституції послідовно їх виконувати [59, с. 937]. Для України це означає, що подальше наближення до законодавства ЄС не

повинно зводитися до кількісної логіки «прийняття більшої кількості актів». Натомість, більший акцент має бути зроблений на узгодженості правової реформи, якості регулювання, механізмах впровадження, адміністративній доцільності та судовій застосовності. Практичний урок постсоціалістичних держав полягає в тому, що правова реформа стає трансформаційною лише тоді, коли вона реструктуризує фактичну поведінку інституцій, а не залишається формальним актом нормативного узгодження [61, с. 24]. Тому перспектива тут полягає в переході від накопичення законодавства до правової модернізації, орієнтованої на впровадження.

Економічний вимір європейського досвіду не менш важливий. Інтеграція постсоціалістичних країн до ЄС продемонструвала, що правова та політична трансформація має бути підкріплена реформами у сфері економічного регулювання, зовнішньої економічної політики та управління ринком. Для України це особливо актуально, оскільки європейська інтеграція невіддільна від реконфігурації торговельних відносин, стандартів конкуренції, митного адміністрування, інвестиційних рамок та ширшої структури економічного управління [10, с. 48]. Досвід держав, які раніше приєдналися до ЄС, свідчить про те, що економічна адаптація є найефективнішою там, де вона синхронізована з правовою реформою та адміністративною модернізацією, а не розглядається як окремий технократичний сектор. Отже, одним із перспективних напрямків для України є використання європейської інтеграції як основи для модернізації державного економічного управління, зменшення регуляторної свавілля та посилення правових гарантій довгострокового розвитку [9, с. 78].

Особливо важливою перспективою для України є взаємозв'язок між євроінтеграцією та громадянським суспільством. Досвід постсоціалістичних країн свідчить про те, що довгострокові реформи більш ймовірні там, де європейські норми підтримуються не лише виконавчими інституціями, а й соціальними суб'єктами, публічною комунікацією та громадянською участю. Європеїзація стає сильнішою, коли вона набуває суспільної легітимності, а громадяни сприймають реформи не як абстрактну зовнішню вимогу, а як

змістовну внутрішню трансформацію держави. Українські автори також наголошують, що інтеграція з Європейським Союзом сприяє розвитку громадянського суспільства та може стати основою для посилення участі громадськості в управлінні [7, с. 163]. Це означає, що одним із перспективних шляхів використання європейського досвіду в Україні є розширення соціальної бази євроінтеграційних реформ: посилення консультативних механізмів, забезпечення участі громадськості у формуванні політики та посилення ролі інституцій громадянського суспільства в моніторингу та підтримці впровадження реформ.

Додатковим підтвердженням зв'язку між євроінтеграцією та громадянським суспільством є досвід країн Балтії. Вступ Естонії, Латвії та Литви до Європейського Союзу 1 травня 2004 року показав, що успішна євроінтеграція є результатом не лише діяльності державних інституцій, а й активної участі громадянського суспільства. Для цих держав курс на членство в ЄС після відновлення незалежності став не просто зовнішньополітичним пріоритетом, а складовою ширшого проєкту демократичної трансформації, утвердження верховенства права та повернення до європейського політичного простору. Сам процес вступу від початку передбачав відповідність політичним критеріям, сформульованим у Копенгагені, зокрема щодо стабільності демократичних інститутів, дотримання прав людини та здатності держави виконувати зобов'язання членства.

Особливість балтійського прикладу полягає в тому, що основи взаємодії держави та громадянського суспільства були закладені ще до офіційного початку переговорів про вступ. Масові ненасильницькі рухи кінця 1980-х років, зокрема національні фронти та ініціативи, що об'єднували суспільство навколо ідеї незалежності, стали школою політичної мобілізації, солідарності та суспільної самоорганізації. Саме така громадянська активність створила передумови для подальшого формування проєвропейського консенсусу, а також для появи громадських структур, здатних не лише підтримувати державний курс, а й впливати на зміст реформ. Один із найяскравіших виявів цього процесу —

Балтійський шлях — був організований саме національними рухами Естонії, Латвії та Литви.

У процесі євроінтеграції громадянське суспільство країн Балтії виконувало кілька важливих функцій: формувало суспільну підтримку європейського курсу, забезпечувало комунікацію між владою і громадянами, брало участь в експертному обговоренні реформ, сприяло поширенню європейських норм і практик та здійснювало громадський контроль за трансформаційними процесами. Дослідник С. Спурга виокремлює чотири основні механізми впливу інтеграції до ЄС на розвиток громадянського суспільства у країнах Балтії: політичний критерій

Ключовий висновок із досвіду країн Балтії полягає в тому, що успішний рух до членства в ЄС потребує поєднання двох взаємопов'язаних складових: ефективної державної координації та реальної участі громадянського суспільства. Поєднання інституційної спроможності держави, суспільної мобілізації, підтримки реформ та поступового засвоєння європейських норм дозволило Естонії, Латвії та Литві не лише виконати формальні критерії членства, а й закріпити демократичні практики у внутрішньому політичному житті. Цей досвід переконує, що євроінтеграція є найбільш результативною тоді, коли вона сприймається не лише як проєкт уряду, а як спільна стратегія держави і суспільства.

Ще одна важлива перспектива лежить у сфері інституційної стійкості. Досвід постсоціалістичних членів ЄС показує, що сам вступ не усуває ризиків відкату від демократії, повторної політизації інституцій чи послаблення верховенства права [46, с. 230]. Для України цей урок є надзвичайно важливим. Він передбачає, що реформи повинні бути розроблені не лише для негайного дотримання вимог ЄС, але й для довгострокового інституційного самозахисту. Це включає в себе створення захисних механізмів від надмірної концентрації влади, забезпечення процедурної прозорості, посилення парламентського та судового контролю, а також захист професійної автономії ключових державних інституцій [61, с. 43]. Тому однією з найцінніших перспектив європейського

досвіду є акцент на інституційній стійкості. Реформу слід вимірювати не лише формальним завершенням, а й здатністю інституцій зберігати демократичну законність за умов майбутнього політичного стресу.

Специфічне геополітичне положення України надає додаткового виміру використанню європейського досвіду. У той час як попередні постсоціалістичні розширення формувалися переважно поставторитарною трансформацією та стратегічною привабливістю членства в ЄС, Україна рухається до Європейського Союзу під прямим військовим та геополітичним тиском. Це створює інше середовище для реформ, але не знецінює порівняльну цінність попереднього досвіду. Навпаки, це робить ще важливішим розрізнити те, що можна запозичити безпосередньо, і те, що потрібно адаптувати. Урок європейської інтеграції в постсоціалістичній Європі полягає не в тому, що можна імпортувати інституційну модель незмінною, а в тому, що реформи повинні бути внутрішньо вбудовані в логіку національної стійкості, адміністративної спроможності та правової узгодженості [59, с. 944]. Для України це означає, що використання європейського досвіду має бути вибіркоким, контекстуалізованим та пов'язаним з реаліями управління безпекою, потребами реконструкції та збереженням демократичної легітимності під час тривалої кризи [9, с. 78].

Особливо продуктивною перспективою для України є поєднання євроінтеграції з післявоєнним відновленням. Постсоціалістичний досвід показує, що масштабні реформи є найефективнішими, коли вони координуються через спільні стратегічні рамки. У випадку України такі рамки може забезпечити саме європейський вектор. Це дозволить країні уникнути фрагментарного реформізму, в якому окремі сектори змінюються без спільної інституційної логіки. Натомість, європейські стандарти можуть служити організуючим принципом для реконструкції державного управління, судової реформи, антикорупційної політики, регіонального розвитку та модернізації економічного управління [9, с. 78]. У цьому відношенні європейський досвід попередніх розширень свідчить про те, що найбільший успіх досягається там, де реформи є

не реактивними, а стратегічно послідовними та інституційно взаємопов'язаними [59, с. 937].

Водночас використання європейського досвіду в Україні вимагає усвідомлення можливих ризиків. Одним із них є надмірна формалізація реформ, коли правова адаптація здійснюється як символічна демонстрація прогресу, а не як суттєва зміна інституційної поведінки. Іншим ризиком є вибіркова адаптація, коли впроваджуються лише ті європейські вимоги, які є політично зручними, тоді як складніші реформи в судовій системі, державному управлінні чи сфері боротьби з корупцією відкладаються [61, с. 24]. Третя небезпека полягає в надмірній залежності від зовнішніх стимулів. Постсоціалістичний досвід чітко показує, що європейський тиск може спрямовувати та прискорювати зміни, але він не може замінити внутрішньополітичну відповідальність чи адміністративну компетентність [59, с. 944]. Тому продуктивне використання європейського досвіду в Україні передбачає не лише навчання на успіхах, але й навчання на обмеженнях та зворотних моментах, що відбулися в деяких постсоціалістичних державах після вступу [46, с. 230].

Важливо також наголосити, що використання Україною європейського досвіду не повинно обмежуватися інституціями у вузькому сенсі. Глибший урок постсоціалістичної інтеграції полягає у поступовому формуванні європейської політичної та правової культури, що ґрунтується на законності, підзвітності, процедурній справедливості та суспільній довірі. Там, де така культура залишалася слабкою, формальні реформи часто виявлялися вразливими. Там, де вона інтерналізувалася, інституції набували більшої стійкості [61, с. 43]. Отже, однією з довгострокових перспектив для України є культивування саме такого типу культури управління в державних інституціях, професійних спільнотах та суспільних очікуваннях. Це робить питання не лише правовим чи адміністративним, а й освітнім, політичним та суспільним у найширшому сенсі.

Таким чином, перспективи використання європейського досвіду для подальших реформ в Україні є широкими та стратегічно важливими. Порівняльний досвід постсоціалістичних держав свідчить про те, що Україна

може найпродуктивніше використовувати цей досвід принаймні в кількох взаємопов'язаних напрямках: зміцнення стратегічної безперервності євроінтеграції, професіоналізація та деполітизація державного управління, забезпечення реальної незалежності судової влади, перехід від формальної транспозиції до правової реформи, орієнтованої на впровадження, розширення ролі громадянського суспільства, впровадження реконструкції в рамках європейських стандартів та створення запобіжників від інституційного регресу. Головний висновок полягає в тому, що цінність європейського досвіду для України полягає не в готовому інституційному копіюванні, а в розумінні глибшої логіки успішної трансформації: реформи стають сталими лише тоді, коли вони політично підтримані, адміністративно впроваджені, юридично узгоджені та соціально легітимізовані [9, с. 78].

Для України досвід країн Центральної та Східної Європи має особливо вагомим практичне значення, оскільки демонструє: наближення до європейських стандартів не зводиться лише до змін у законодавстві, а потребує одночасної інституційної модернізації, формування професійної та стійкої до політизації адміністрації й функціонування незалежної правової системи, здатної обмежувати владу. Українські дослідники наголошують, що адаптація європейських моделей врядування має бути частиною ширшої інституційної трансформації, а не фрагментарного запозичення зовнішніх рішень. У цьому сенсі постсоціалістична практика показує, що євроінтеграція стає стійкою лише там, де правова й адміністративна трансформації підсилюють одна одну.

Висновки до розділу 3

Розглянутий нами досвід країн Центральної та Східної Європи, які входили до колишнього соцтабору і в 1990-х – першій половині 2000-х років активно проводили євроінтеграційні реформи, що врешті й призвело до членства в ЄС, для України в сучасних умовах має пряме практичне значення. Він показує, що результативність євроінтеграційних реформ визначається не самим фактом ухвалення нового законодавства, а здатністю держави послідовно його

впроваджувати. Українська траєкторія європейської інтеграції потребує саме такої комплексної модернізації – інституційно стійкої державної служби, незалежної судової влади, ефективного правозастосування й активної участі громадянського суспільства.

Проведений у розділі 3 аналіз дозволяє зробити висновок, що досвід євроінтеграції постсоціалістичних країн має безпосереднє методологічне та практичне значення для України, оскільки він розкриває не лише інституційні механізми успішного зближення з Європейським Союзом, але й структурні обмеження, суперечності та ризики цього процесу. Досвід Центральної та Східної Європи демонструє, що євроінтеграційні реформи виявилися ефективними там, де вони були вбудовані в ширшу стратегію державної трансформації та консолідації демократії, а не зведені до вузького зовнішньополітичного порядку денного. У цьому відношенні постсоціалістичний шлях до Європейського Союзу слід тлумачити як історично специфічну форму комплексної модернізації, в якій паралельно розвивалися правова адаптація, адміністративні зміни, політична реструктуризація та ціннісна переорієнтація.

Окрім того, було визначено, що однією з головних особливостей євроінтеграційних реформ у країнах Центральної та Східної Європи була їхня подвійна природа: вони стимулювалися зовні Європейським Союзом, але внутрішньо опосередковувалися національними інституціями, політичними акторами та адміністративною спроможністю. Це означає, що ефективність європеїзації залежала не лише від наявності умов вступу, але й від готовності держави трансформувати європейські вимоги у послідовні внутрішні реформи. Отже, перший загальний висновок полягає в тому, що успіх євроінтеграції визначався взаємодією між зовнішніми стимулами та внутрішньою інституційною зрілістю, а не будь-яким із цих факторів окремо.

Ще один важливий висновок полягає в тому, що досвід постсоціалістичних держав не підтримує спрощеного чи лінійного розуміння європейської інтеграції. Хоча вступ створив міцну основу для реформ і часто прискорив

демократичну та правову модернізацію, траєкторії окремих держав залишалися нерівномірними та диференційованими. Порівняльний аналіз, проведений у цьому розділі, підтверджує, що країни з сильнішими коаліціями реформ, більш професійними адміністраціями та стабільнішими демократичними інституціями загалом досягали глибших і стійкіших результатів, тоді як країни зі слабшими інституційними структурами або більш інструментальними політичними елітами демонстрували більший розрив між формальним дотриманням та суттєвою консолідацією. Таким чином, постсоціалістичний досвід показує, що європейська інтеграція – це не механічне перенесення норм, а політично умовний та інституційно опосередкований процес змін.

Також у розділі обґрунтовано, що один із найцінніших уроків постсоціалістичної інтеграції полягає у розмежуванні між формальним успіхом та реальною інституційною інтернаціоналізацією. Кільком державам вдалося завершити приєднання після прийняття конституцій, правових реформ, нових адміністративних структур та широкого законодавчого наближення. Однак пізніший розвиток подій у деяких з них показав, що формальне дотримання європейських стандартів не завжди гарантувало незворотне закріплення верховенства права, адміністративного нейтралітету чи демократичного самообмеження. Цей висновок особливо важливий, оскільки він зміщує аналітичний фокус з приєднання як події на інтеграцію як безперервний процес інституційної консолідації.

Ще одним важливим висновком є те, що узагальнення постсоціалістичного досвіду дозволяє визначити кілька стабільних факторів успішної євроінтеграції. До них належать довгостроковий політичний консенсус щодо європейського курсу, існування спроможних державних інституцій, професіоналізація державного управління, ефективне впровадження правових реформ та інтернаціоналізація європейських стандартів як частини внутрішньої політичної та правової культури. Без цих елементів європеїзація, як правило, залишається фрагментарною, вибірковою або зворотною. У цьому сенсі дослідження підтверджує, що вирішальним питанням ніколи не було лише формальне

прийняття європейських норм, а здатність держави відтворювати ці норми у повсякденній інституційній практиці.

Аналіз перспектив для України показав, що використання європейського досвіду має базуватися на адаптації, а не на імітації. Україна не може просто відтворювати моделі реформ Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії чи Болгарії, оскільки її європейський шлях розвивається у виняткових умовах повномасштабної війни, геополітичного тиску та майбутніх завдань повоєнної відбудови. Водночас порівняльний досвід постсоціалістичних держав чітко вказує на те, що найпродуктивнішим напрямком для України є поєднання євроінтеграції з глибшою модернізацією державного управління, зміцненням незалежності судової влади, покращенням імплементаційної спроможності та посиленням ролі громадянського суспільства у підтримці реформ. Тому європейський досвід цінний для України насамперед як джерело логіки реформ, інституційних пріоритетів та стратегічних уроків.

Особливо важливий висновок стосується ролі державного управління та правових інституцій у майбутньому процесі реформ в Україні. Досвід постсоціалістичних країн показав, що політичні декларації на користь Європи стають ефективними лише тоді, коли вони підкріплені професійною бюрократією, стабільними адміністративними процедурами та функціонуючою системою верховенства права. У цьому відношенні використання європейського досвіду Україною має бути зосереджено на створенні інституцій, здатних не лише впроваджувати реформи, а й підтримувати їх під довгостроковим тиском та послідовно впроваджувати на практиці. Цей висновок особливо актуальний для сучасного контексту України, де якість державної спроможності безпосередньо впливатиме як на темпи європейської інтеграції, так і на успіх післявоєнного інституційного відновлення.

Таким чином, Розділ 3 дозволяє сформулювати загальний остаточний висновок: досвід євроінтеграції постсоціалістичних країн є значущим для України не тому, що він пропонує універсальну готову модель, а тому, що демонструє реальні умови, за яких європейська трансформація стає стійкою. Ці

умови включають політичну наступність, інституційний професіоналізм, правову ефективність, демократичну стійкість та соціальну легітимізацію реформ. Отже, практична цінність цього досвіду для України полягає в можливості використання його як основи для побудови цілісної довгострокової стратегії реформ, у якій вступ до Європейського Союзу трактується не як кінцева символічна мета, а як результат глибокої та тривалої внутрішньої трансформації держави.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній магістерській роботі сформовано ряд теоретичних, методичних і практичних положень щодо досвіду країн Центральної та Східної Європи з європейської інтеграції. Основні результати дослідження знайшли відображення у висновках і пропозиціях в контексті визначених у роботі мети і завдань.

1. Розкрито сутність європейської інтеграції: її визначено як складний політико-правовий процес, що поєднує нормативну конвергенцію, інституційну модернізацію та ціннісні трансформації; послідовно охарактеризовано основні етапи її розвитку – від повоєнного інституційного становлення до сучасного етапу геополітичної консолідації, на якому розширення ЄС перетворилося на одну з центральних форм демократичної та правової трансформації.

2. Охарактеризовано основні вимоги Європейського Союзу до держав-кандидатів на вступ: економічний, політичний критерії та критерій *acquis communautaire* Копенгагенської Європейської Ради, а також інституційні вимоги, конкретизовані Мадридською Європейською Радою; показано, що ці вимоги перетворили процес розширення на структурований механізм примусу до системних реформ і пов'язали внутрішню модернізацію зі структурованим та вимірюваним зовнішнім стандартом.

3. Простежено трансформаційні процеси в інституційно-правовому забезпеченні публічного управління країн Центральної та Східної Європи після завершення соціалістичного періоду: постсоціалістичні держави були змушені одночасно здійснювати конституційну реформу, перебудову адміністративної системи та оновлення правових інститутів, успадкованих від однопартійного режиму; ключовими напрямками стали розбудова конституційного правосуддя, деполітизація бюрократії та формування правових засад державного управління, сумісних із принципами верховенства права та публічної підзвітності.

4. Досліджено особливості політичних та інституційних реформ у країнах Центральної та Східної Європи після завершення соціалістичного періоду: реформи носили комплексний характер і охоплювали конституційний устрій,

парламентаризм, систему виконавчої влади, місцеве самоврядування та розвиток громадянського суспільства; зокрема країни Балтії послідовно поєднали побудову правової держави з відновленням національної ідентичності, а країни Вишеградської групи сформували характерну модель спільної європейської орієнтації.

5. Проаналізовано процес адаптації національного законодавства постсоціалістичних держав до права Європейського Союзу: гармонізація законодавства не зводилася до формального переписування норм, а вимагала їхнього інтерпретативного, адміністративного й судового впровадження; рівень інституційної спроможності визначив відмінності між державами в швидкості та якості адаптації, а правозастосування виявилось складнішим за прийняття правових актів.

6. Досліджено трансформацію системи державного управління та правових інститутів у країнах колишнього соціалістичного табору: ключовими напрямками стали деполітизація державної служби, формування професійної бюрократії та інституціоналізація механізмів правозастосування, адміністративного контролю, судового перегляду, кадрової відповідальності та міжвідомчої координації; ця трансформація відбувалася нерівномірно та супроводжувалася інституційними відкатами.

7. Узагальнено ключові фактори успішної інтеграції постсоціалістичних держав до Європейського Союзу: стабільну стратегічну орієнтацію на ЄС, безперервність державної політики, інституційну спроможність, правову ефективність, адміністративний професіоналізм та широку соціальну підтримку реформ; водночас доведено, що формальне дотримання вимог не усуває ризику післявступних відкатів – динаміку індексу верховенства права в країнах колишнього соціалістичного табору після вступу подано в Додатку Б.

8. Визначено можливості використання євроінтеграційного досвіду постсоціалістичних країн для подальших реформ в Україні: пріоритетними напрямками є забезпечення безперервності курсу на європейську інтеграцію, зміцнення професійної та політично нейтральної державної служби,

гарантування незалежності судової влади, перехід від формального наближення законодавства до його ефективного впровадження, посилення ролі громадянського суспільства та інтеграція політики післявоєнної відбудови в ширшу систему європейських стандартів управління й підзвітності; описаний досвід є цінним для України саме як основа для адаптації, а не механічного копіювання.

Загальний висновок дослідження полягає в тому, що успішна інтеграція до Європейського Союзу стає можливою там, де європеїзація трансформується у внутрішній державотворчий проєкт. Вирішальне значення мають якість інституцій, спроможність адміністрації, імплементація права, стійкість демократичних механізмів і стратегічна послідовність політики реформ. Для України це означає, що шлях до повноправного членства в Європейському Союзі має базуватися не на фрагментарній адаптації, а на комплексній і довгостроковій трансформації державного управління та правової системи відповідно до європейських принципів і стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власенко С. І. Люстрація в постсоціалістичних країнах як ключовий елемент перехідного правосуддя та європейської інтеграції. *Центральноукраїнський вісник права і публічного управління*. 2023. № 4. С. 34–44. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2026-1-4>
2. Карсім А. Ю. Адаптація європейських моделей публічного управління до умов повоєнної України: виклики та перспективи. *Публічне управління і політика*. 2025. № 5(9). DOI: 10.70651/3041-2498/2025.5.10
3. Ковальова О. В. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 340 с.
4. Кормич Л. І., Краснопольська Т. М. Євроінтеграція, міжнародне публічне управління та безпека: навч.-метод. посіб. Одеса: Фенікс, 2020. 60 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/f514bcbe-ebb3-4117-a638-3cc2fe95e39d>
5. Костенко А. М. Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України: монографія. Суми: СумДУ, 2018. 411 с. URL: <https://ppst.sumdu.edu.ua/uk/pro-osvitu/vykladachi-ta-spivrobotnyky/sektsiia-sotsialna-robota/14-kostenko-andr-ana-mikolajivna>
6. Марчук В. Європейська інтеграція України: політичний і безпековий виміри. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. № 17. С. 106–117. DOI: 10.32782/2312-1815/2024-17-14
7. Машталір Х. В., Леськів С. Р. Інтеграція України до Європейського Союзу як основа для розбудови громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 163–166. URL: <https://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/6/37.pdf>
8. Мельниченко Б. Б. Публічне управління в Україні в умовах євроінтеграції: адміністративно-правовий вимір: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2019. 372 с. URL:

<https://lpnu.ua/sites/default/files/2023/6/19/paragraphs/50930/monografiyamelnichenko-bb.pdf>

9. Могиль В. Європейська інтеграція як перспективний напрям модернізації України. *Наукові праці МАУП. Серія: Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 3(63). С. 78–82. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-11)

10. Полторацька О. Т., Кириченко А. І. Стратегічний вектор розвитку зовнішньоекономічних відносин України з Європейським Союзом. *Економічний простір*. 2016. № 107. С. 48–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_107_7

11. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

12. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>

13. Про схвалення Концепції Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2007 № 960-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2007-%D1%80>

14. Птахіна О. М. Євроінтеграція, міжнародне публічне управління та безпека : навч.-метод. посіб. для магістрів спеціальності «Публічне управління та адміністрування». Старобільськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2018. 193 с.

15. Різник Н. П. Український вибір – євроінтеграція: економічні вигоди та історичні засади. *Проблеми міжнародних відносин*. 2016. № 8. С. 430–438. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2016_8_19

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

17. Bieber F. *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. Cham : Palgrave Macmillan, 2020. 148 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-22149-2>
18. Börzel T. A., Risse T. *When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change*. *European Integration online Papers*. 2000. Vol. 4, no. 15. URL: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf>
19. Copenhagen European Council, 21-22 June 1993: Conclusions of the Presidency. Brussels : Council of the European Communities, 1993. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>
20. Council of the European Union. Eastern Partnership Summit – Joint Declaration. Brussels, 15 December 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/12/15/eastern-partnership-summit-joint-declaration/>
21. Council of the European Union. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. Brussels, 2016. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf
22. Delcour L. *The European Union and Its Eastern Neighbourhood*. Oxford : Oxford University Press, 2022. 224 p.
23. Dustmann C. *Labour Migration in Europe*. *Oxford Review of Economic Policy*. 2008. Vol. 24, no. 3. URL: <https://academic.oup.com/oxrep/issue-pdf/24/3/1039114.pdf>
24. *Eastern Partnership Revisited: Associated Countries in Focus* / ed. by G. Gromadzki, B. Sendhardt. Warsaw : Stefan Batory Foundation ; Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015. 104 p.
25. Elbasani A. (ed.). *European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as Usual*. London ; New York : Routledge, 2013. 192 p. URL: <https://www.routledge.com/European-Integration-and-Transformation-in-the-Western-Balkans-Europeanization-or-Business-as-Usual/Elbasani/p/book/9781138830332>

26. Emerson M. Scenarios for a Wider Europe. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2019. 19 p. URL: https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2019/02/PI_2019_02_ME_ScenariosfortheWiderEurope.pdf
27. Employment and Social Developments in Europe 2024. Upward Social Convergence in the EU and the Role of Social Investment / European Commission. Brussels, 2024. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/employment-and-social-developments-europe-2024-upward-social-convergence-eu-and-role-social_en
28. Eurobarometer. Standard Eurobarometer Reports (2003–2006) : Public Opinion in the European Union / European Commission. Brussels, 2003–2006. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys>
29. European Commission. 2025 Rule of Law Report – Communication and Country Chapters. Brussels, 2025. URL: https://commission.europa.eu/publications/2025-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en
30. European Commission. Commission Reports on the Progress of Aspiring EU Members. 04.11.2025. URL: https://commission.europa.eu/news-and-media/news/commission-reports-progress-aspiring-eu-members-2025-11-04_en
31. European Commission. Cooperation and Verification Mechanism (CVM). URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/what-does-commission-do-uphold-rule-law_en
32. European Commission. Strategy Paper 2000. Brussels, 2000. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/strategy-paper-2000_en
33. European Commission. Ukraine 2024 Enlargement Package Factsheet. Brussels, 2024. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-2024-enlargement-package-factsheet_es
34. European Court of Auditors. Fighting Fraud in EU Spending: Action Needed. Luxembourg, 2018. URL: https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/sr19_01/sr_fraud_risks_en.pdf

35. European Parliament resolution of 11 March 2026 on the EU enlargement strategy (2025/2110(INI)) / European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0077_EN.html
36. European Public Spheres / ed. by T. Risse. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 300 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/european-public-spheres/7A94A397BEF8074B5E6C30B3961B3357>
37. Eurostat. Information on Data – European Pillar of Social Rights. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/european-pillar-of-social-rights/information-data>
38. Eurostat. Labour Mobility (lfst_lmb). URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/popul?display=list&lang=en&sort=category&subtheme=labour.employ.lfst.lfst_lmb
39. Favell A. Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in an Integrating Europe. Oxford : Blackwell Publishing, 2008. 279 p. URL: https://books.google.com/books/about/Eurostars_and_Eurocities.html?id=bG-OAAAAMAAJ
40. Featherstone K., Radaelli C. M. (eds). The Politics of Europeanization. Oxford : Oxford University Press, 2003. 351 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/0199252092.001.0001>
41. Freedom House. Nations in Transit 2024: A Region Reordered by Autocracy and Democracy. Washington, D.C., 2024. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-04/NIT_2024_Digital_Booklet.pdf
42. Grabbe H. The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2006. 248 p. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230510302>
43. Grzymała-Busse A. Rebuilding Leviathan: Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 328 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/rebuildingleviathan/1E7ED3A562E8D10FD3AA0D6395C8A4FE>

44. Haas E. B. *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford : Stanford University Press, 1958. 552 p. URL: https://books.google.com/books/about/The_Uniting_of_Europe.html?id=WoSrAAAAIAAJ
45. Hooghe L., Marks G. *Multi-Level Governance and European Integration*. Lanham, Md. : Rowman & Littlefield Publishers, 2001. 272 p. URL: <https://mitpressbookstore.mit.edu/book/9780742510203>
46. Kelemen R. D. *Europe's Other Democratic Deficit: National Authoritarianism in Europe's Democratic Union*. *Government and Opposition*. 2017. Vol. 52, no. 2. P. 211–238. DOI: <https://doi.org/10.1017/gov.2016.41>
47. Kitschelt H., Mansfeldova Z., Markowski R., Toka G. *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 464 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175173>
48. Kochenov D. *EU Enlargement and the Failure of Conditionality: Pre-Accession Conditionality in the Fields of Democracy and the Rule of Law*. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2008. 358 p. URL: https://books.google.com/books/about/EU_Enlargement_and_the_Failure_of_Condit.html?id=4MMMy6BLko18C
49. Laffan B. *Integration and Cooperation in Europe*. London ; New York : Routledge, 1992. 235 p. URL: https://books.google.com/books/about/Integration_and_Co_operation_in_Europe.html?id=2-ExqeDOss0C
50. Levitsky S., Ziblatt D. *How Democracies Die*. New York : Crown, 2018. 320 p. URL: <https://www.penguinrandomhouse.com/books/562246/how-democracies-die-by-steven-levitsky-and-daniel-ziblatt/>
51. Madrid European Council, 15-16 December 1995 : Presidency Conclusions. Madrid, 1995. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00400-c.en5.htm

52. March J. G., Olsen J. P. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York : Free Press, 1989. 227 p. URL: <https://www.gsb.stanford.edu/faculty-research/books/rediscovering-institutions-organizational-basis-politics>
53. Meyer-Sahling J.-H. *Civil Service Reform in Post-Communist Europe: The Bumpy Road to Depoliticisation*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009. 272 p.
54. Moravcsik A. Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*. 1993. Vol. 31, no. 4. P. 473–524. DOI: 10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x
55. OECD. *Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia*. Paris : OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/anti-corruption-reforms-in-eastern-europe-and-central-asia_d7039e10-en.html
56. OECD. *Government at a Glance 2025*. Paris : OECD Publishing, 2025. DOI: 10.1787/0efd0bcd-en
57. OECD. *International Migration Outlook 2024*. Paris : OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2024_50b0353e-en.html
58. Offe C. *Varieties of Transition: The East European and East German Experience*. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1997. 164 p. URL: https://books.google.com/books/about/Varieties_of_Transition.html?id=tlsiuMSEoq4C
59. Olsen J. P. The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 40, no. 5. P. 921– 952. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00403>
60. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. *Democracy and Human Rights in the OSCE: ODIHR Annual Report 2025*. Warsaw, 2026. URL: <https://odihr.osce.org/annual-report/2025>
61. Pech L., Scheppele K. L. Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the EU. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2017. Vol. 19. P. 3–47. DOI: <https://doi.org/10.1017/cel.2017.9>

62. Peters B. G. Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism. London : Pinter, 1999. 183 p. URL: https://books.google.com/books/about/Institutional_Theory_in_Political_Scienc.html?id=Ese9kgEACAAJ
63. Pierson P. Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis. Princeton : Princeton University Press, 2004. 208 p.
64. Pollitt C., Bouckaert G. Public Management Reform: A Comparative Analysis – New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2011. 367 p.
65. Razumkov Centre. Ukraine's European Integration: Current State, Challenges, Prospects. Kyiv, 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/05/2025-European_integration-ENGL.pdf
66. Regular Reports on Accession Countries / European Commission. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/strategy-and-reports_en
67. Risse T. European Public Spheres, the Politicization of EU Affairs, and Its Consequences. In: European Public Spheres / ed. by T. Risse. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. P. 141–164. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139963343.009>
68. Sadurski W. Poland's Constitutional Breakdown. Oxford : Oxford University Press, 2019. 304 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198840503.003.0001>
69. Saurugger S. Theoretical Approaches to European Integration. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2014. 304 p. URL: <https://www.europeansources.info/?p=475426>
70. Schimmelfennig F., Sedelmeier U. The Europeanization of Central and Eastern Europe. Ithaca ; London : Cornell University Press, 2005. 264 p. URL: <https://www.cornellpress.cornell.edu/book/9780801443343/>
71. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2025. Berlin, 2026. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2025>

72. Treaty on European Union (consolidated version). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT>

73. Treaty on the Functioning of the European Union (consolidated version). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>

74. Vachudova M. A. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2005. 336 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/0199241198.001.0001>

75. Venice Commission. Hungary – Opinion on Act LXXXVIII of 2023 on the Protection of National Sovereignty, adopted at the 138th Plenary Session (Venice, 15-16 March 2024). CDL-AD(2024)001. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282024%29001-e>

76. Venice Commission. Poland – Joint Opinion on European Standards Regulating the Status of Judges, adopted at the 140th Plenary Session (Venice, 11-12 October 2024). CDL-AD(2024)029. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282024%29029-e>

77. Wallace H., Pollack M. A., Young A. R. *Policy-Making in the European Union*. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2015. 672 p. URL: https://books.google.com/books/about/Policy_making_in_the_European_Union.html?id=w6SbBQAAQBAJ

78. World Bank. *Western Balkans Regular Economic Report: An Economic Agenda to Accelerate Convergence with the European Union*. Washington, D.C. : World Bank, 2025. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099627403172537816>

79. World Bank. *Worldwide Governance Indicators*. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

80. World Bank. *Worldwide Governance Indicators: DataBank*. URL: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators>

81. World Justice Project. *Rule of Law Index 2024*. Washington, D.C. : World Justice Project, 2024. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>

82. Zaiceva A., Zimmermann K. F. Scale, Diversity, and Determinants of Labour Migration in Europe. *Oxford Review of Economic Policy*. 2008. Vol. 24, no. 3. P. 428–452. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxrep/grn028>

ДОДАТКИ

Додаток А

Рівень суспільної підтримки членства в ЄС напередодні вступу (2003 р.)

Країна	Підтримка ЄС, %	Проти, %	Явка на референдумі, %
Польща	77,6	22,4	58,9
Чехія	77,3	22,7	55,2
Словаччина	92,5	7,5	52,2
Угорщина	83,8	16,2	45,6
Литва	91,1	8,9	63,4
Латвія	67,0	33,0	72,5
Естонія	66,8	33,2	64,1
Болгарія (Євробарометр 2006)	65,0	12,0	—
Румунія (Євробарометр 2006)	67,0	10,0	—

Джерело: складено автором на основі офіційних даних національних виборчих комісій країн ЄС-10 та показників Eurobarometer 2003–2006 років [28].

Додаток Б

Динаміка індексу верховенства права у країнах ЦСЄ (2004 vs 2024 рр.)

Країна	2004 р. (за WJP/WB)	2024 р. (за WJP)	Зміна
Польща	0,72	0,59	-0,13
Чехія	0,74	0,70	-0,04
Словаччина	0,69	0,63	-0,06
Угорщина	0,71	0,53	-0,18
Естонія	0,78	0,81	+0,03
Литва	0,70	0,73	+0,03
Латвія	0,67	0,71	+0,04
Болгарія	0,58	0,55	-0,03
Румунія	0,56	0,64	+0,08

Джерело: складено автором на основі даних World Justice Project Rule of Law Index (2004, 2024) та Worldwide Governance Indicators Світового банку [79; 81].